

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄԻ
(ՊՏԵԸ - ՕՊԵ)

**ԱՐԱԳԱԾԻ ԱՍՏՂԱԶԵՎ
Ա Ր Շ Ա Վ Ը**

1934 թ. ՈԳՈՍՏՈՍԻ 17—29

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՊԵՏՂՈՍ—1936

ՀԱՅԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ԵՄԵԼԻՆԻ ԸՆԿԵՐԱՐՅՈՒՆ
(ԳՏԵԸ-ՕՍՏՅ)

Դրանի հարստացումը

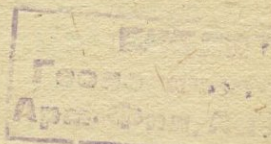
1936 թ. 12/11

Է. Խաչատրյան

ԱՐԱԳԱԾԻ ԱՍՏՂԱԶԵՎ
ԱՐՇԱՎԸ

1934 թ. ՈԳՈՍՏՈՍԻ 17-22

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ

1936

899
4487

Մտնակցում են՝

ԿՈՐԿՈՏՅԱՆ Զ., ԴԱՐՅԱՆ Վ., ՍԱՐՅԱՆ Գ.

Տեխ. խմբագիր՝ Տ. Խաչվաճյան
Լեզվ. խմբագիր՝ Հ. Պետրոսյան
Սրբ. Ա. Արզաթյան

Հրատ. 3501, Դիմվելիս լիազ. 252, Պատվեր. 1209, Տիրաժ 1000

Հանձնված և արտադրության 1935 թ. 25 հոկտեմբերի

Ստորագրված և ապելու 1936 թ. 3 փետրվարի

Պետհրատի տպարան, Յերեվան, II Գնումի, № 4

ՊՐՈԼԵՏ-ՏՈՒՐԻՋՄԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔԸ

(17 ոգոստոսի 1934 թ.)

Տուրիստներին բարձր լեռնային դժվարությունները հաղթահարելուն մարզեցնելու, ալպինիզմի նորմաներ տալու, մարտական ունակություն զարգացնելու, ինչպես նաև Արագածի մարշրուտները ճշտիվ վորոշելու, աշխարհագրական տեղանուններն ստուգելու և անվանակոչելու, արշավին մասնակցող մասնագետներին գիտահետազոտական գծով (հանքաջուր, հանքային տեսակներ, բույսեր, կուլտուրայի պատմության հիշատակարաններ և այլն) վորոնումներին հնարավորություն տալու համար Պրոլետտուրիզմի Հանրապետ. Խորհուրդը վորոշեց.

1. Կազմակերպել աստղածե արշավ Արագած լեռան վրա հինգ գծով՝ Յերևանից յերկու գծով (Ապարանի և Ղաղնաֆարի վրայով), Վաղպատից, Լենինականից, Կիրովականից:

2. Մեկնում նշանակել 17—ի ոգոստոսի յերեկոյան

4. Յերևանից Ապարանի գծով մեկնող խմբի ղեկավար նշանակել ընկ. Ասատուր Ասատրյանին, առաջադրելով բարձրանալ ամենաբարձր գագաթը (4096 մ.):

5. Յերեւանից Ղազնաֆարի գծով մեկնող խմբի ղեկավար նշանակել ընկ. Զավեն Կորկոտյանին, իսկ Կուրտուրայի պատմության գծով խորհրդատու՝ պրոֆ. Աշխարհբեկ Քալանթարյանին, առաջադրել՝ բարձրանալ խառնարան, կատարել Արագածի աշխարհագրական անունների ճշտորոշում, հնարավորություն տալ խմբի մասնակցողներին, չուրաքանչյուրին ըստ յուր մասնագիտության, գիտական հետախուզումներ կատարելու:

6. Վաղպատից Բյուրականի գծով մեկնող խմբի ղեկավար նշանակել ընկ. Վաղարշակ Բուդաղյանին, առաջադրել՝ բարձրանալ յերրորդ գագաթ, նյութեր հավաքել Հայաստանի աշխարհագրութան դասավանդման համար:

7. Լենինականից Արթիկի գծով մեկնող խմբի ղեկավար նշանակել ընկ. Աբարատին՝ առաջադրելով բարձրանալ յերկրորդ գագաթը:

8. Կիրովականից Արթիկի գծով մեկնող խմբի ղեկավար նշանակել ընկ. Սուրեն Հովհաննիսյանին, առաջադրելով բարձրանալ Արագածի յերկրորդ գագաթը, կատարել մարտական առաջադրանքներ:

9. Բոլոր խմբերին՝ ամսի 19—ի յերեկոյան հանգիստի խառնարանում:

10. Հանդիպումից հետո Յերեւանի խմբերն իջնում են Արթիկի վրայով, Լենինականի և Կիրովականի խմբերի մի մասը՝ Ղազնաֆարի, իսկ մյուս մասը՝ Բյուրականի վրայով, Վաղպատի խումբը՝ Ղազնաֆարի վրայով:

ՊՐՈԼԵՏ-ՏՈՒՐԻԶՄԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԻԱՆ՝ Ռ. ԴԱՇՏՈՅԱՆ
(1934 թ. 17 ոգոստոսի)

Յերեւան:

Ք Ա Ղ Վ Ա Ծ Ք

ՀՍԽՀ ԿԵՆՏՐՈՐԾԿՈՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՆԻՍՏԻ №26/67 ԱՐ-
ՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ, 17—ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1934 թ.

Նսեցին.—

6. Պրոլետ-տուրիզմի Հանրապետական Խորհրդի միջնորդությունը՝ 1934 թ. ոգոստոսի 17—ին կազմակերպված Արագածի լեռնային արշավի կապակցությամբ անանուն որյեկտների անվանակոչման մասին:

(Պրոլետ—տուրիզմի Հան. Խորհրդի նախագահության 1934 թ. սեպտեմբերի 9—ի նիստի №—2 արձ. կետ 18—րդ վորդումը) (գործ №5341): Զեկ. ընկ. Ռ. Դաշտոյան:

Վորոցեցին.—

6. Նկատի ունենալով Արագածի շուրջն ստեղծված խոշոր հետաքրքրությունը և յեղնելով հետադարձ կազմակերպվելիք արշավների հաջողությունն ապահովելու անհրաժեշտությունից, Պրոլետ—տուրիզմի Հանրապետական Խորհրդի միջնորդությունը հարգել և կատարել հետևյալ անանուն որյեկտների անվանակոչումը.

1. Արագածի գլխավոր խառնարանից դեպի Ղաղնաֆար ձորը (Գեղհովիտ) հոսող 3 ջրվեժներն անվանակոչել:

ա) Վերին

բ) Միջին

գ) Ներքին

2. Հյուսիսային գաղաթից հոսող (Քաղցր ջրի հովտում) ջրվեժն անվանակոչել Տուրիզմի անունով:

3. Արագածի 5-րդ ամենափոքր գաղաթի ներքև յեղած 10 լճակների (2 մեծ և 8 փոքր) հովիտն անվանակոչել Լճակների հովիտ:

4. Շիրազալայի և Ղազնաֆարի մեջտեղ գտնված Լուսադրյուրի մոտիկ բերդն անվանակոչել Լուսաբերդ:

5. Ղազնաֆարի հանդիպակաց բարձրունքների վրա գտնվող անանուն լիճը, վորին տեղացիները կոչում են լճում խեղդված Ամրոյի անունով, ընդառաջելով ԽՍՀՄ-ի Ակադեմիայի բրիգադի ցանկության անվանակոչել «Լեսսինգ» լիճ:

6. Ղազնաֆարի կամ Դալլիչայի հովիտն անվանակոչել համաձայն Շոպենի հիշատակության Գեղհովիտ:

7. Տուրիզմի ջրվեժի հովիտն անվանել Քաղցր ջրի հովիտ (նկատի ունենալով այն, վոր տեղացիները հոսող ջուրն անվանում են Քաղցր ջուր:

ՔԱՂՎԱԾԲ

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԵՔՍՊԵԴԻՏԻՈՆ
ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 1934 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 3

1. Լսեցին.— Ընկ. 2. Կորկոտյանի զեկուցումն
Արագածում գտած նշանագրերի մասին:

2. Վոռոեցին.— 1. Արձանագրել, Վոր Ընկ. 2.
Կորկոտյանի գտած նշանագրերը պատկանում ե Հա-
յաստանի այլ վայրերում և Արագածի մյուս մասերում
հայտնաբերված այժազրերի խմբին և ունին կարևոր
պատմահնագիտական նշանակութուն:

2. Գտնված հուշարձանների աեգիտորացիայի,
լուսանկարահանման համար, ինչպես նաև նույն վայ-
րում լայն հնագիտական հետախուզութուն կատարելու
նպատակով ինստիտուտի առաջիկա 1935 թ. եքս-
պեդիցիաների պլանի մեջ մտցնել հատուկ գիտական
արշավ Ընկ. 2. Կորկոտյանի մասնակցությամբ:

3. Ինստիտուտի 1935 թ. հրատարակության պլանի
մեջ մտցնել ըողոր մինչև այժմ հավաքված այժազրերի
և այլ ժայռազրությունների հրատարակության գործը:

4. Կոմիտեյի և պատմական հուշարձանների պահ-
պանության բաժնի կողմից հատուկ շնորհակալութուն
հայտնել Ընկ. Չավեն Կոնկոսյանին և Պրոկիտ-տուրիզմի
Հանրապետական Մորհրդին՝ կատարած աշխատանքների
համար, միաժամանակ խնդրել Պրոկիտ-տուրիզմի Հան-
րապետական Մորհրդին եքսկուրսիաներ կազմակե-
րելիս տուրիստների ուղադրությունը հրավիրել շրջա-
գայությունների ժամանակ հնագիտական արժեք ունե-
ցող հուշարձանների հայտնաբերման և յեղած հուշար-
ձանների պահպանությանն ոժանդակելու գործի վրա:

Նախագահ՝ ԹՈՒՐՅԱՆ

Քարտուղար՝ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԱՐԱԳԱԾԻ ԱՍՏՂԱԶԵՎ ՏՈՒՐԻՍՏԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԸ
ՅԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՏՈՒՐԻԶՄԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԵՏԱԳԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Արագածը—Խորհրդային Հայաստանի ամենաբարձր լեռը, վորն իշխում է մնացած բոլոր բարձրությունների վրա, հարուստ է վոչ միայն լեռնային տեսակներով, հանքային նյութերով, այլ և ճոխ բուսականությունը, բազմապիսի ծաղիկներով և բնություն լեռնային անզուգական գեղեցկությունով:

Գլխավոր խառնարանից սկսվող հավիտենական ձյունաշերտերը, ինչպես նաև ալպյան բարձրությունների վրա գտնվող բազմաթիվ խոշոր ու վոքր լճերն ու լճակները, բազմերանգ ծաղիկներով ու հարուստ բուսականությամբ՝ կազմում են մի ընդհանուր լեռնային ներդաշնակություն:

Հսկայական բարձրություններից դեպի ներքև հոսող գետերն ու գետակները, բազմաթիվ ջինջ ու վճիտ կարկաչուն աղբյուրներով՝ Արա-

գածը դարձնում են վորպես պլախական անըման գեղեցկութիւնն ունեցող մի լեռ:

Իգուր չե, վոր դեռ շատ հին ժամանակներից մինչև այսօր Արագածը դարձել է ժողովրդական գովերգության ու փայփայանքի առարկան: Հարյուրավոր յերգեր են հյուսվել՝ Արագածին նվիրված:

Արագածը, վորպես տուրխատական լեռնային որջեկտ, վոչ միայն Հայաստանյան, այլ և Անդրրկովկասյան ու Միութենական լավագույն ալպյան գեղեցկութիւնն՝ ունի իր պատվավոր տեղը:

Մենք դեռ չենք խոսում, վոր Արագածը խոշոր հետաքրքրութիւն է ներկայացնում նաև վորպես պատմական անցյալ կուլտուրայի հարուստ բազա, հանքային, բուսական—կենդանական աշխարհի՝ դեռևս վոչ լրիվ ուսումնասիրված որջեկտներից մեկն է հանդիսանում:

Հայաստանը, վորպես առավելապես լեռնային յերկիր, հրամայական պահանջ է դնում մեր առաջ ավելի քան լուրջ ուշադրութիւն դարձնել լեռնային տուրիզմի զարգացմանը, վորը վոչ միայն անհրաժեշտ է բնության պարգևած լեռնային չնաշխարհիկ գեղեցկութիւնները վայելելու, հոգեպես թարմանալու տեսակետից, այլ և սոցիալիստական մեր յերկրի ինքնապաշտ-

պանութեան կարևոր գործն ամուր հիմքերի վրա
գնելու տեսակետից:

Անցյալում տեղի ունեցած մի շարք պատե-
րազմները չեկել են ապացուցելու, վոր առանձ-
նապես լեռնային պայմաններում տեղի ունեցող
մարտերի հաղթանակը կախված է այն բանից, թե
նվ ե ավելի լավ տիրապետում լեռնային
վերելքի և վայրեջքի տեխնիկային, և ինչ չա-
փով նա ծանոթ է լեռնային ճանապարհներին:

Իգուր չե, վոր հուշգարական ռազմագետ
Ջանտը գտնում է, թե՝ «1919 թվի ձմռանը Կար-
պատներում տեղի ունեցած կռվում ռուսական
գործերը խաչատառակ կերպով ջախջախվեցին
այն պատճառով, վոր նրանք ծանոթ չեյին լեռ-
նային տուրիզմին», հետևաբար նաև լեռնային
ճանապարհներին, պայմաններին և նրա առանձ-
նահատկութուններին:

Լեռնային տուրիզմի զարգացումով միայն
հնարավոր է տիրապետել լեռնային ռազմական
տակտիկային:

Այս տեսակետից չեղնելով, առանձնապես
պետք է նշել, վոր ներկայումս Հայաստանի Պրո-
լետ—տուրիզմի կարևոր և անհետաձգելի խըն-
դիրներից մեկն է հանդիսանում լեռնային տու-
րիզմի զարգացումը, վորպեսզի այժմյանից իսկ
հնարավոր լինի մեր աշխատավորութեանը ծանո-

թացնել լեռնային տուրիզմի տեխնիկային և ըստեղծել տոկուն, ճարպիկ, աննկուն ու հեշտությամբ բնության արհավիրքները հաղթահարող տուրիստների հզոր բանակ:

Ահա թե ինչո՞ւ խոշոր նշանակութուն ուներ 1934 թ. ոգոստոսի 17-ի Պրոլետ—տուրիզմի Խորհրդի կողմից նախապատրաստված Արագածի մասսայական աստղածե արշավի կազմակերպումը:

Խնդիրը լուրջ էր և բարդ. անհրաժեշտ էր բուցի ֆինանսական միջոցների ապահովումից՝ նաև արշավն ապահովել լեռնային դժվարին պայմանները հաղթահարող լավագույն տուրիստներով: Արշավը պետք է կատարվեր միաժամանակ հինգ կողմից—առաջին խումբը՝ Յերևան—Ապարան գյուղի վրայով—հյուսիսային (առաջին) ամենաբարձր գագաթը, 2—րդ խումբը—Ղազնաֆարի վրայով՝ Արագածի 4—րդ գագաթը: Վաղարշապատի (3—րդ) խումբը պետք է բարձրանար Բյուրական—Ամբերդի գծով 3—րդ գագաթը: Կիրովականի և Լենինականի խմբերին մարշրուտ էր տրված Արթիկի և Մանթաշի ձորի վրայով—նվաճելու Արագածի 2—րդ և 3—րդ գագաթները:

1934 թ. ոգոստոսի 17—ին արդեն կազմ ու պատրաստ էր արշավախումբը՝ նշված 5 մարշ-

ընդունելով. արշավին մասնակցում ելին 122
տուրիստ: Նշանակված ելին ղեկավարները և
պատրաստ եր ամեն ինչ:

Պակաս կարևոր խնդիր չեր նաև 122 հոգու
5 որ տևող լեռնային արշավի շրջանում անուշ-
գով ապահովելու, ինչպես նաև փոխադրական
գործի կազմակերպման կարևոր կողմը: Ինչպես
արշավից հետո պարզվեց՝ աննդի ընտրությունը,
վորքան հնարավոր է նաև խոշոր ծանրություն
վերցնելուց խուսափելը, կարևոր և վճռական
նշանակութուն ունեն լեռնային արշավների
հաջող կազմակերպման գործում:

Զնայած արշավը կազմակերպված եր այն-
պես, վոր բոլոր կողմերից բարձրացող արշավա-
խմբերն ոգոստոսի 19 ի գիշերը պետք է հան-
դիպելին իրար Արագածի խառնարանում, սա-
կայն այդ հնարավոր չեղավ հետևյալ պատճառ-
ներով:

1. Ապարանի ուղղությամբ մեկնող արշա-
վախումբը, վորը չեր նախատեսել այդ գծով Ա-
րագածի ամենաբարձր գագաթը բարձրանալու
գծվարությունը, ընկավ վերին աստիճանի դժ-
վարին քարքարոտների մեջ և իզուր կտրեց
հսկայական լեռնային տարածություն:

2. Ոգոստոսի 18—ի գիշերը ժամեր տևող
Արագածի հորդ անձրևներն ու կլիմայական

աննպաստ պարևանները վճռական դեր խաղացին ծրագրի վորոշ ժամկետային խախտման և իրադանդիպելու գործում:

3. Ծրագրված եր Արագածի աստղաձև տուրիստական արշավի կինո—խրոնիկան տալ վորքան հնարավոր ե ամբողջական, սակայն նշված պատճառների հետևանքով հնարավոր չեղավ լրիվ չափով ապահովել առաջագրված խնդիրը:

Չնայած նշված թերություններին՝ այնուամենայնիվ Արագածի առաջին կազմակերպված լեռնային մեծ արշավը լավագույն քննությունը հանդիսացավ պրոլետարական տուրիստական կազմակերպությունների համար:

Չպետք ե մոռանալ նշելու տուրիստական կարգապահության և դժվարությունների հաղթահարման հատուկ այն տոկունությունը, վորը հանդես չեկավ Արագածի մասսայական արշավի ընթացքում:

Առանձնապես պետք ե նշել Արագածի հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը (4096 մ.) նվաճող արշավախմբի հերոսամարտը՝ լեռնային դժվարություններին և բնության արհավիրքներին հաղթահարելու, ինչպես նաև ընտրված սըխալ մարշրուտից դուրս գալու համար:

Կիրովականից և Լենինականից արշավախումբին մասնակցող կարմիր բանակային շուրտ-

ները փալուհ կերպով կարողացան լուսարձակի միջոցով Արագածի բարձրություններից գիշերը կապ պահել Լենինականի զորամասերի հետ և հաղորդել տեղեկություններ իրենց արշավից։

Արագածի արշավին մասնակցող Ղազնաֆարի խումբը, ընկ. Զավեն Կորկոտյանի ղեկավարութեամբ, կարողացավ հայտնաբերել աշտարակների հնագույն տեսակներ, վորոնք խոշոր գիտական նշանակութիւն ունեն անցյալի կուլտուրայի ուսումնասիրութեան տեսակետից։

Յեւ վերջապես արշավախմբին մասնակցող 122 տուրխատները, բացի լեռնային տուրիզմի ասպարեզում լավագույն քննութիւն տալուց, մոտիկից ծանոթացան Արագածի լեռնային կազմութեան, բուսական ու կենդանական աշխարհին, ջրաբաշխական սխտեմին և անցյալի կուլտուրական արժեքներին։

Արագածի աստղաձև արշավի ընթացքում, բացի լավագույն առանձին տեսարանների նկարահանումից, խոշոր հետաքրքրութիւն առաջացրեց Արագածի տուրխատական արշավի կինո—խրոնիկայի ցուցադրումը Յերիանում, Հայաստանի մշուս քաղաքներում, նաև Միութեան քաղաքներում։

Արագածի աստղաձև արշավի շնորհիւ հնարավոր լեղավ ճշտել և վորոշել տուրխատական

մի շարք կարևոր որջեկտներ, վորոնք հետագայում Պրոյետ—տուրիզմի Հանրապետական Խորհրդի միջնորդութեամբ անվանակոչվեցին ՀՍԽՀ Կենտրոնական սոցիալիստական հոկտեմբերի 17—ի հատուկ վորոշումով:

Արագածի աստղաձև արշավի միջոցով ճշտվեց Արագածի մարշրուտների մեծ մասը և մասնավորաբար Արագածի ամենաբարձր գագաթի մարշրուտը:

Վերջապէս Արագածի այս սուղին կազմակերպված արշավը հիմք է դնում հետագայում ավելի կազմակերպված գիտա—հետազոտական լուրջ արշավների կազմակերպման, վոչ միայն ղեպի Արագած, այլ և Հայաստանի այլ կարևոր բարձրութունները,—մի բան, վորն այնքան կարևոր է մեր սոցիալիստական յերկրի լեռնային տուրիզմի հետագա զարգացման, ինչպէս նաև հետագայում այս բնագավառում նորանոր նվաճումներ ձեռք բերելու համար:

ԱՐԱԴԱՅԻ ԱՍՏՂԱԶԵՎ, ԱՐՇԱՎԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

1934 թվի ոգոստոսի 17—22 ՀՍԽՀ Պրոլետ-տու-րիզմի Ընկերութիւնը կազմակերպեց արշավ Արագածի վրա, վորը տեւեց 5 որ:

Պրոլետ-տուրիզմի Հանրապետական Խորհրդի առաջադրանքը կատարվեց գերակատարումով. նշենք 5—րդ գագաթի բարձրացումը, չերկու խմբերի միաժամանակ ա. գագաթ բարձրանալը, այժադրերի գլուտը: Թերակատարումներից հիշենք այն վոր, խմբերն Արագածի խառնարանում իրար չեն հանդիպել և մարշրուտը մեկ որով չերկարաձգվել ե (4 որվա փոխարեն՝ 5 որ): Թերակատարման հիմնական պատճառները՝ հորդառատ անձրեւ, ավտո-տրանսպորտի վատ սպասարկումը և այլն:

Ճանապարհին Վաղպատի խումբը փոխանակ Բյուրականից սկսելու, սկսեց Ղազնաֆարից և վերջացրեց Բյուրականով:

Այստեղ ուզում ենք տալ աստղաձև արշավի ձեռք բերած արդյունքների ամփոփումն. առանց մանրամասնութիւնների մեջ մտնելու:

1. Արագածի բոլոր գագաթները նվաճված են. Արագածի 1—ին՝ ամենաբարձր գագաթը բարձրացան լերկու խումբ, 16 հոգով. ա. խումբը՝ ընկ. Ա. Ասատրյանի խմբից 8 հոգի, վորը և գագաթի վրա խփեց Պրոլետ-տուրիզմի դրոշակը, իսկ բ. խումբը՝ 2. Կորկոտյանի խմբից մի բրիգադ ընկ. Գրիգոր Դարբինյանի առաջնորդությամբ 8 հոգուց բաղկացած:

Արագածի 2—րդ գագաթը (4081 մ.) բարձրացան Լենինականից և Կիրովականից լեկող խմբերը՝ 60—ից ավելի մասնակիցներով:

Արագածի 3—րդ գագաթը (3916 մ.) բարձրացան Յերևանի, Վաղպատի, Լենինականի և Կիրովականի խմբերի առանձին բրիգադները:

Արագածի 4—րդ գագաթը (3879 մ.) վոչ վոք չբարձրացավ: Այդ գագաթը բարձրացել էին 36 հոգի, լերեք տարի առաջ:

Արագածի 5—րդ գագաթը (մոտ 3700 մ.) բարձրացան 31 ընկերներ. պետք է նշել, վոր այս գագաթը քարտեզների վրա նշանակված չէ, ինչպես վոր զարմանքով դիտել ե տալիս նաև ԽՍՀՄ-ի Գիտությունների Ակադեմիայի բրիգադը:

Արագածի ա. բ. գ. գագաթները զրեթե սրածայր են:

Դ. գագաթը, վորտեղ բարձրանալն ամենադժվարն ե համարվում, վողորկ տաշված հար-

Թափալքի տպավորութիւնն ե թողնում և տեղացիների կողմից կոչվում ե Լուսավորչի կալատեղ (համեմատութիւնն Լուսավորիչի կանթեղի առասպելի հետ): Գազաթը բաղկացած ե ժայռային տեսակի տափակ մեծ քարերից, առանց կտորտանքների, մի կողմի վրա քիչ բարձր, իսկ մյուս կողմի վրա՝ տափարակ ճանապարհ 5—6 մետր լերկարութեամբ ու 1—2 մետր լայնութեամբ: Այս ե, վոր կալատեղ ե կոչվում: Կարելի չե չենթադրել, վոր հին ժամանակներն այստեղ թերիս արևի կամ աստծո պաշտամունքի տեղ ե լեղել:

Ե. գազաթ բարձրանալը կատարվում ե սանդխաձև փոքրիկ տափարակներով՝ սառցադաշտային հետքերով: Ամենավերևը կտորտված տափակ սալաքարերի կույտ ե, զրեթե քառանկյունի լերկար սեղանի ձևով, մոտ 10 մետր լերկարութեամբ և չերեք մետր լայնութեամբ տափարակ ե: Տափարակի մի կողմում չերեք քարաշար կա, ամեն մեկը կես քառակուսի մետր տրամագծով և 1—2 մետր բարձրութեամբ, մարդկանց ձեռքով են շինված:

Արագածի 4 հիմնական և մեկ լերկրորդական գազաթները դեռևս չեն անվանակոչված, և այդ պատճառով վորոշ շփոթութիւնն ե առաջանում:

2. Արագածի տեղագրական անունների նագրասումը. Ղազնաֆարից մեկնող խումբը ճշտեց մի շարք տեղագրական անուններ, վորոնք և հետագայում Պրոլետ-տուրիզմի Հանրապետական Խորհրդի առաջադրածով պաշտոնապես առաջադրվեցին ՀՍԽՀ Կենտրոնականին և վերջինիս կողմից հաստատվեց 1934 թ. հոկտեմբերի 17-ի № 26/27 վորոշումով:

1. Լեասինգ լիճ. — Ակադեմիկոս Լեվինսոն Լեասինգի անունով: Գտնվում է Ղազնաֆար և Թաքաուլու գյուղերի մեջտեղով դեպի վեր, մոտ 3200 մետր բարձրության վրա: Իր մեծությամբ և ջրի պաշարով մրցում է Սև և Բագու լճերի հետ: Տեղացիները կոչում են Ամրոյի լիճ — Ամրո անունով գյուղացու աջնտեղ խեղդվելու պատճառով: Արագածի վերաբերյալ քարտեզներում և գրքերում տարորինակորեն այս լիճը չի հիշատակվում, կամ թողնված է առանց անվանակոչման:

2. Գեղհովիտ. — Ղազնաֆարից մինչև խառնարան բարձրացող ձորը և վտակը տեղացիները կոչում են Ղազնաֆար գյուղի անունով, իսկ քարտեզի վրա նշանակված է Դալիչայ, Գիտությունների Ակադեմիայի Արագածն ուսումնասիրող բրիգադն իրավամբ նշում է, վոր վոչվոք այդ տեղին Դալիչայ չի ասում: Շուպենի մոտ այդ ձորն ու վտակը կոչվել են Գեղհովիտ

(гериовит) և այդ անունն այժմ վերականգնացվում է:

3. Լճակներ ըի հովիտ. — Լեսսինգ լճի և 5-րդ գագաթի մեջտեղում կա փոքրիկ անա-
նուն հովիտ, փորտեղ կարելի չէ մինչև 10 լճակ
համընկ, փորոնցից չերկուսը բավականին խոշոր են:

4. Քաղցր ջրի հովիտ. 5-րդ, 4-րդ և
ամենաբարձր գագաթի մեջտեղում կա ձորահո-
վիտ, փորի միջից հոսում է փոքրիկ վտակը:
Տեղացիներն այդ ջուրը նույնպես անվանում
են Քաղցր ջուր, տարբերելով ժանգոտ (չերկա-
թահամ) ջրից, փորն իջնում է մյուս հովտից:

5. Տուրխատ ջրվեժ. — Արագածի ամե-
նաբարձր գագաթից սկիզբ է առնում Քաղցր
ջրի վտակը, փորը, նույնանուն հովտի վերնա-
մասում ունի հիասքանչ գեղեցիկ ջրվեժ:

6. Լուսաբերդ. — Նախաուրարտական
բերդ, փորը գտնվում է Ղազնաֆար և Շիրա-
ղալա գյուղերի միջև, Լուսաղբյուրի (թուրքերեն
անվանում են Խաչաբուլաղ) վերև:

Պետք է դիտել, փոր կենսագործկոմի փորոշ-
ման մեջ չի մտել Արագածի ամենամեծ և իրար
հաջորդող լեռեր մեծ ջրվեժների անվանակոչու-
թյունը. այդ լեռերը միասին ունեն 150 մետր
բարձրություն, պահվում է ժանգոտ ջրի հո-
վիտ անունը, ինչպես տեղացիներն են ասում:

3. Արագածն առողջավայր ե—սերենկուր.

Մեր տուրիստական արշավն ապացուցեց, վոր Արագածը հրաշալի առողջավայր ե, և շատ իրավացի լե ժողովրդական լերգը, վոր նշում ե «Ալագյազը բարձր սար ա, ջուրը հիվանդին դեղ ա»: Բիոլոգ պրոֆ. Բունակն Արագածի խաշնարածների մոտ սննդի կալորիականությունն ուսումնասիրելուց հետո տողերիս պրոդին հայտարարել եր. «Արագածն ստիպում ե կալորականության թեորիան հիմնովին փոխել»: 1934 թվին Նլբրուս բարձրացող Կարմիր բանակայինները բոլորն ել առանց բացառության տվել են 2 կիլոից վոչ պակաս քաշի ավելացում: Մեր խումբն ել Յերևանի համեմատությամբ հազիվ մեկ չորրորդ քանակությամբ սնունդ ստանալով, անձրևի տակ և ձյան միջով ժամերով քայլելուց հետո ուժասպառության վոչ մի դեպք չունեցավ, բոլոր մասնակիցները (շատերը միայն առաջին անգամն ելին լեռ բարձրանում և բարձրացողներից չորսը կին ելին) առաջին որվա անվարժությունից և հսկա բարձրությունների վերելքներից հետո վոչ մի արտակարգ հոգնածություն, կամ ուժասպառություն չզգացին:

Այդ տեսակետից ել Արագածը բոլորիս կարծիքով ամենահրաշալի տերենկուրի (բացառյա պտուկտների միջոցով բուժվելու) վայր ե:

4. Արագածն ամենաւսմանչեղի զբոսավայր-
Ամբողջ աշխարհում շատ քիչ լեռներ կան, վո-
րոնց վրա կարելի չե շատ հեշտությամբ և հա-
ճուլքով բարձրանալ, առանց լեռ բարձրանալու
հատուկ դժվարությունների և վորոնց վրայից
հնարավոր ե ամեն ուղղությամբ աչքապարուր
տեսարաններ ունենալ՝ խմել պաղ ջրեր, շնչել
լեռնային մաքուր ոդ և շուրջի ամեն տեղ ծա-
ղիկներ տեսնել: Ամբողջ ճանապարհը մինչև
լեռնագագաթները ծածկված են ալպյան արոտ-
ներով ու ծաղիկներով:

Թող զարմանալի չթվա, վոր 5 — րդ գագա-
թի վրա (մոտ 3700 մետր) մենք դուանք մի
քանի հատ ծաղիկ՝ սալաքարերի ծերպերից դուրս
թռած:

Լեսսինգ, Բագու և Սև լճերի տեսարանները,
Լճակների հովիտը, 150 մետրից ներքև Թափվող
Արագածի մեծ ջրվեժը, վորի աղմուկը մի քանի
կիլոմետր հեռվից լսվում ե, Քաղցր ջրի հովի-
տըն իր Տուրիստ ջրվեժով, Ամբերդի, 12 պան-
տերը և կուլտուրայի պատմության բազմաթիվ
հիշատակարաններն Արագածը դարձնում են յե-
զակի պտուղտի վայր տուրիստների համար:

Ապագայում չեթե դեպի Արագած Ֆունիկուլ-
տոր շինվի, կամ ավտոն սուրա դեպի Արագածի լճե-
րը, Արագածը մասսայական զբոսավայր կդառնա:

5. Արագածի ամենաբարձր գագաթի հանա-
պարհը (4096 մետր). Ճանապարհի ստուգումը
ցույց տվեց, վոր Զինգիլ սարի արևելյան կողմից
հնարավոր չէ բարձրանալ: Ամենակարճ ճանապարհը
մնում է Ղազնաֆար գյուղից Դեղհովիտ ձորով,
Քաղցր ջրի հովիտ, Տուրխատ ջրվեժ և այնտե-
ղից 4 — ըզ գագաթի և ամենաբարձր գագաթի
մեջտեղով վեր բարձրանալ: Այդ տեսակետից
մնում է հետագայում պարզելու, թե Հաջիխա-
լիլ և Քոռբուլաղ գյուղերի վրայով բարձրանալն
արդյոք ավելի ձեռնտու չե՞ քան թե Ղազնա-
ֆարից բարձրանալը: Ամենաբարձր գագաթը
բարձրացան թե Ղազնաֆարից մեկնող խմբի
մեկ մասը (8 հոգի) և թե Ապարանից բարձրա-
ցող խումբը (8 հոգի), ընդամենը 16 հոգի:

6. Արագածի հանգեերը յեվ հանգաջերը. Բացի
Արագածի փեշերի վրա գտնվող հարուստ հանա-
ծոներից (պեմզա, տուֆ, որսիդիան և այլն)
Արագածի խառնարանի շրջապատում և խառ-
նարանի մեջ կա ծծումբ, նաշադիր (թանաքուր)
և այլն, Շիրաղալայում՝ քարածուխ:

Խառնարանի կողերից (գ. գագաթի կողմից)
բղխում են լերկաթաջուր և այլ հանքաջրեր:

Մեծ ջրվեժից քիչ հեռքե կա նույնպես
լերկաթաջուր, վորը կոչվում է Ժանգոտ ջուր՝
տարբերութուն Քաղցր ջրի վտակի: Ժանգոտ

Ջուրը և խառնարանից իջնող Ջուրը ախորժա-
համ չեն, իսկ վերջինը նույնիսկ չի կարելի խմել:

7. Լուսարձակ. Արթիկից բարձրացող խմ-
բին հաջողվեց գիշեր ժամանակ լուսարձակի մի-
ջոցով Արագածի գագաթից Լենինական քաղաքի
հետ լուսարձակային խոսակցութուն ունենալ:

8. Վիճապների բլուր (ղզղիարեթ). Զիա-
րեթ—նշանակում է ուխտավայր: Արթիկից բարձ-
րացող խումբն այցելել է այդ սարը, վորի
վրա գտնվում է հին հեթանոսական պաշտամունքի
առարկայական փաստը՝ վիշապը:

9. Փաշիկ ֆառանձավ. Արթիկի և Ղփչաղի
միջև մեծ քարայր, վորտեղ կարող է տեղավոր-
վել 2000 մարդ: Քարայրը կոչվում է Փաշիկ
(Արթիկից բարձրացող խմբի աշխատանքը):

10. Նախաուրաքսական ֆաղափներ. Նախա-
ուրարտական շրջանից մնացած ավերակ բեր-
դեր, «քաղաքնիր» շատ ունենք Արագածում.
Նրանց մեծ մասը դեռևս ուսումնասիրված չեն:

Մենք (Ղազնաֆարի խումբը) այցելեցինք
լերկու բերդ. ա) Լուսաբերդ—Շիրաղալա և Ղազ-
նաֆար գյուղերի միջև՝ Լուսաղբյուրի վերև, և
բ) Ամասի բերդ—Ղազնաֆար և Թաքաուլու գյու-
ղերի միջև. վերջինս ավելի կանգուն պատկեր
ունեւր: Բերդի պարիսպները 3 մետրից ավելի
լայն են, շինված հողանց շաղախի և ուրույն

ճարտարապետութեամբ, խոշոր քարերի կառուց-
վածքով:

Ամասի բերդից վերև գտնվում էր Տերտե-
րի բերդը, Ալթոնթախտ լեռնալանջին, վորը
մենք չկարողացանք այցելել. գտնվում է Թոնդ-
րով և Նալով աղբյուրների մոտերքը:

11. Ջրի կույս. Գեղհովտի ձորի սկզբում
դեռ հովտի մեջ գտնված կամուրջին չհասած (1
կլմ. ներքև), արևմտյան կողմի գետակից 20 մե-
տրը վերև առու կա, վորից 2 մետր վերև տընկ-
ված է 2 մետր բարձրութեամբ մեծ քար, վորի
դեպի առուն նայող յերեսն ուղիղ է, քիչ ծըռ-
ված դեպի ներքև. այդ քարն ունի արհեստական
մեծ փոսեր, վորոնք քարի մեջտեղում համե-
մատաբար մեծ են. լենթադրվում է, վոր ջրի
կուլտ (պաշտամունք) է յեղել այստեղ (Ղազնա-
ֆարի խմբի աշխատանքը):

12. Մխով աղբյուր. Խառնարանից քիչ ներ-
քև, փոքրիկ սարահարթում (Գեղհովտի վեր-
նամասը, վորը մեծ խառնարանի մասն է կազ-
մում) կա մի աղբյուր — Մխով աղբյուր անունով:

Այս աղբյուրի դիմաց, 3 մետր հեռավորութեան
վրա և կես քառ. մետր տրամագծով, հողի մեջ
տնկված է մի քար, վորի վրա բազմաթիվ ծա-
կոտիներ կան գոյացած մեխի հարվածներից:
Մեխերի հետքերը և կտրտանքը քարի մեջ դեռ
նկատվում են:

Թե կրոնական ի՞նչ պաշատմունքի առարկա
լե լեղել, այդ հայտնի չե (Վազնաֆարի խմբի
աշխատանքը):

13. Ամբերդ. Միջնադարյան Հայաստանի
նշանավոր բերդ, վորը մինչև հիմա ել իր կի-
սավեր վիճակով հանդերձ հանդիսանում ե ճար-
տարապետական մեծ կոթող և մեծ հետաքրք-
րութուն ե հարուցել (այցելել ե Վաղպատի
խումբը):

14. Արխաշեն. Արհեստական ջրանցք, վոր
ջուր ե վերցնում Սև լճից: Պիտք ե նշել, վոր
Արապածի բոլոր լճերն ևս (Լեսսինգ, Բազու և
այլն) արհեստական ջրանցքներով ջուր են բաց
թողնում վոռոգման նպատակով:

15. Տասներկու պանեք. Ամբերդից քիչ
վերև շինված են 12 պանեք (առուններ), վո-
րոնք առանձին — առանձին առունների միջոցով
ջուր են տալիս տարբեր գյուղերի (այցելել ե
Վաղպատի խումբը):

16. Ախթամուր բերդը. Վոսկեվազ գյուղի
մոտերքում ևս Ախթամուր անունով նախաուրար-
տական տիպի բերդ և նրա շրջապատում բազմաթիվ
մեզալիթյան հիշատակարաններ (այցելել ե
Վաղպատի խումբը):

17. Ոյուղներ (նանապարհանեան) յեվ մեն-

հիր. Վոսկեթաս լեռան կողքին, Թալինից դե-
պի Վերին Ապարան տանող ուղղությամբ, ձրգ-
ված են ոչուղներ, վորոնք ցույց են տալիս
ճանապարհի ուղղությունը: Այդ ճանապարհի
լայնությունը և ոչուղների իրարից 10—20 մե-
տրը հեռավորության վրա կանոնավորաբար ի-
րար հաջորդելը ցույց է տալիս, վոր այդ ճանա-
պարհը հին ժամանակները շատ բանուկ է լե-
ղել: Այդ լեռնադրու թյունը հաստատվում է նաև
ներանով, վոր հին ժամանակներում Թալինի շրը-
ջանը լեղել է մարդկային հզորագույն կենտրոն-
ներից մեկը: Ոչուղների կողքին մի գեղեցիկ
արհեստական շարվածք կար (այսպես առած
ոչուղների փնջավորում), մեջտեղը յերկու մե-
տրը բարձրությամբ քար, վորը հավանաբար մեն-
հիր է լեղել:

18. Կրաւեն առու՝ 8սսնյակ կլմ. յերկա-
րությամբ. Շոպենը հիշատակում է, վոր յերբ
այս յերկիրը ոռոսների կողմից գրավվեց 1826-
թվին, բաղմաթիվ ավերակ գյուղեր կային (Սո-
գյութլիի լեռնաշրջան), վորոնք ավերակ էլին
դարձել և այդպես մնացել ջուր չլինելու պատ-
ճառով:

Մոտ 100 տարի առաջ, լեթե չեմ սխալ-
վում, Խաչո անունով մի ջրադացւան շինում
է կրաշեն առու, 10 կլմ—ից ավելի յերկարու-

թյամբ և Արագածի ամենաբարձր լանջերից ջուր և ճասնում Սոգյուլթուլ լենթաշրջանի գյուղերին: Կրաշեն առուն գործում է մինչև հիմա (այդ առուն դիտել է Ղազնաֆարի խմբի բրիգադներից մեկը):

19. Նախաուրաքսական արձանագրություններ. Տողերիս գրողը Վոսկեսթաս լեռնագագաթից վոչ շատ հեռու հայտնաբերեց նախաուրարտական շրջանի արձանագրությունները, վորոնք պրոֆ. Քալանթարի լեզրակադրությամբ մինչև այդ հայտնաբերված նախահայկական նշանագրերի մեջ համարվում են ամենահինը և վորոնք հավանաբար հետագայում կատարելագործվելով վերածվել են այժմագրերի:

Մեր այս արձանագրությունը քննության նյութ դարձավ Նյութական Կուլտուրայի Պատմության Ինստիտուտի նիստում (1934 թ. նոյեմբերի 3) և հաստատվեց, վոր այդ գիտական մեծ արժեք գւնի: Այդ առթիվ Ինստիտուտը վորոշեց՝ ա) հատուկ գիտական եքսպեդիցիա ուղարկել այնտեղ և բ) մինչև հիմա հայտնաբերված այլ այժմագրերի հետ միասին այս նոր գրանրված արձանագրությունը ևս հրատարակել (տես վորոշումը, եջ 6):

20. Բարձր լեռնային ողերեվութաբանական կայան (3250 մետր բարձրության վրա). 1931 թվից սկսած Գիտությունների Ակադեմիայի

կողմից կազմակերպված բարձր լեռնային հիդրո — ոգերևութաբանական կայանը 3250 մետր բարձրության վրա, վորը և Խորհրդային Միության ամենաբարձր ոգերևութաբանական կայաններից մեկն է:

Կայանը գտնվում է Սև լճից քիչ վերև (մոտ 30 մետր բարձր), Արխաշեն գաղաթի մոտ, սարահարթի վրա: Սև լճի ափին կարտոֆիլ և ալյուրանջարեղեններ ստանալու փորձերը մինչև 1935 թ. վոչ մի արդյունք չեն տվել՝ ցուրտ և փոփոխական քամիների առկայության պատճառով:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. Վերոհիշյալներից շատերը հայտնաբերվեցին միմիայն Աստղաձև արշավի ժամանակ: Վերջինիս պատմական կարեվորութունը կարելի է շեշտել թեկուզ միայն նրանով, վոր մասնակցողները գտան Հայաստանի բնակիչների ամենահին դրանշաններից մի քանիսը:

Բացի մեր այս թվարկածներից, համապատասխան մասնադիտությամբ զբաղվողները հավաքեցին քարերի, բուլյների, դեղաբույների հավաքածոներ: Տուրիստները վարժվեցին լեռնային մարշրուտների, վորսացին վայրենացած մի այժ իր ուլով (Ղազնաֆարի խումբը), վորը նվիրվեց վալադներին. հավաքեցին բավարար

նյութեր ՀՍԽՀ—ի աշխարհագրութեան և լեռնագրութեան դասավանդման գծով: Տուրիստները լեզան հայերի և լեզգիների թոշատեղերում, ծանոթացան և ուսումնասիրեցին նրանց կենցաղը:

Վորջան շատ լինեն ախպլարի արշավանքներ, այնքան ավելի լավ:

ԳԵՊԻ ԱՐԱԳԱԾԻ ԳԱԳԱԹԸ

(Տպագրութեան)

Արևն սկսում եր թեքվել գեպի մայրամուտ:
Փշում եր զով քամին, և զգում ելինք լեռ-
ների շունչը:

Աշտարակից գեպի Կարբի տանող խճու-
ղին բարձրանում ե վոլորապտուկտ զառիվե-
րով, վորը նեղ ե ու քարքարոտ: Յերբ բարձ-
րանում եք դարավանդը, բացվում ե լայնար-
ձակ հորիզոնը: Հեռուն տեսարանը փակում ե
Արայի լիճը, իսկ ավելի հեռվում ուրվագծվում
ե Շամիրամա լեռը:

Այժմ կոտնտեսական գյուղն ե բազմել այդ լեռ-
ների ստորոտին և կոտնտեսական հանդերն են
փռված նրանց շուրջը:

Ուրիշ մարդիկ: Տարբեր հույզեր: Նոր կյանք:

Ապարանի խճուղին լիքն եր հանգից վե-
րադարձող կոտնտեսականներով, վորոնք մեզ
գլմավորում էին ուրախ ժպիտով և ինչ-վոր
փափսում ելին մեր լեռնից: Մեր ծղոտե լա-

նեղը գլխարկներն որորվում ելին քամու ուժեղ հոսանքից: Հեռվում՝ ամպերի տակից գլուխը դուրս եր ցցել Արագածի հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը:

Ողն սկսում եր նոսրանալ և զգացվում եր Արագածի ցրտաշունչ ողը: Ապարանում մեզ շրջապատեցին կոլտնտեսականները, լերիտասարդութունը: Բոլորն արդեն գիտելին Պրոլետարական տուրիզմի Արագածի աստղաձև արշավի մասին: Տեղի ընկերները մեզ համար պատրաստել ելին գիշերելու տեղ:

Ոգոստոսի 18-ն եր: Պայծառ առավոտ: Ապարանի կոլտնտեսական շուկան սկսում եր աշխուժանալ: Շրջակա գյուղերից, սարերից, լալաղներից իջնում ելին գյուղացիները բեռներով, մթերքներով:

Գործկոմի շենքի մոտ հավաքվել ելին կոլտնտեսականները, շրջանի պատասխանատու աշխատողները, լերիտասարդութունը: Այստեղ եր նաև բոլորից սիրված քյուրդ Համեն, Գործադիր Կոմիտեի նախագահի տեղակալը, վորը 12 տարի անընդհատ լեղել ե իր պոստում:

Բարձր տրամագրությամբ բարձում ենք ձիերը: Առավոտյան ժամը 11-ին, հավաքված ընկերներն ուրախ բացականչութուններով մեզ ուղեկցեցին մինչև գյուղի ծայրը

Մենք անցնում ելինք Զոջ ձորով: Արագածի հյուսիսային գագաթը ծածկվել էր մեր դիմաց ընկած լեռների լեռեռում:

Զիերը դժվարութեամբ ելին բարձրանում վերելքը:

Շնչառութիւնը դժվարանում էր, և մենք աղամալից դանդաղեցնում ելինք մեր քայլերը և շուտ-շուտ հանգիստ տալիս ձիերին:

Գեղեցիկ է Արագածի հյուսիսային լանջը:

Յերեկոյան մթնշաղին մեր լերթը կանգ առավ Տանգիրոմազ գլուղի նախկին ավերակ լայլադուռ, Զինգիլ լեռան փեշերին հանգած հրաբուխի բեկորների և չինգիլ քարակուլտերի լաբիրինթի լեզրին, մի սառնորակ աղբյուրի մոտ, վորի դիմացը բացվում էր լերփներանգ ծաղիկների և դալար կանաչի մի գեղեցիկ պանորամ, վորը ձգվում էր շատ հեռու և վերջանում Միսիսանայի լեռնաշղթայի մոտքերում, տարածվելով կանաչավետ հովտում:

Սկսվեց հորդ անձրևը, վորն ամբողջ գիշերը տեղաց:

Ահռելի լե գիշերն Արագածի ձորերում: Սև ու մութը ամպերը, բարձրաբերձ լեռները, առվակների և ջրվեժների աղմուկը սարսափ են

նեղնչում անսովոր մարդուն: Ուժեղ անձրևի աղ-
մուկին, ամպերի և ամպրոպի վորոտին միա-
խառնվում ելին մեր լեռգերի բարձր, ուրախ
ձայները, վորոնք այդ ամենի վայրում ստեղ-
ծում ելին մի գեղեցիկ սիմֆոնիա: Բնության
այդ ահռելի տարերքը վոչնչով չեր կարող ըն-
կըճել մեր կամքը և տոկունութունը՝ հաղթահա-
րելու Բորդեփարությունները նվաճելու Արագածի
հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը, ամենա-
դժվար մարշրուտով:

* * *

Վաղ առավոտյան թեթև նախաճաշից հետո,
մեր լերթը շարժվեց առաջ: Մենք քայլում
ելինք վաղորդյան շաղով և գիշերվա հորդ անձրևի
հետքերով պատած ծաղիկների միջով, լերփնե-
րանգ, դալար գորգի վրայով: մենք անցնում ե-
լինք Ձինգիլ գագաթի մոտով 3437 մետր բար-
ձունքի լանջերով:

Այստեղ՝ գեղատեսիլ լեռնային հովտում՝
կարկաչուն առվակների, կամ առանձնակի ցըց-
ված քարակույտերի ու փոքրիկ ժայռերի գե-
ղեցիկ պանորամը լրացնում են լերկու փոքրիկ
լճակներ՝ անգորր, ժպտուն, վորոնք քարտեղի
վրա անուններ չունեն: Նրանցից մեկը, վորն
ավելի մեծ է, տեղացիներն անվանում են «Սև
լիճ» (Ղարա գյուլ):

— Անվանակոչենք, — բացականչում է ըն-
կերներից մեկը:

—Անվանենք Պրուետարական տուրիզմի անունով՝ «ՈՊՏԵ»,—պնդում եր մեր տուրիստական արշավի ղեկավարը: Յեւ այդ լիճը մենք այդպես կ'չեցինք:

Ուշ լերեկոյան մենք հյուսիսային գագաթի ստորոտումն ելինք: Մեր շարքերը բավական նոսրացել ելին: Տեղի ընկերները, վորոնք միացել ելին մեզ Ապարանում, և մի ճարտարապետ—մեզ վաղուց ելին թողել, լքել և վերադարձել: Յերկու Փրանսիացի տուրիստներ, իրենց թարգմանչի հետ, չկարողանալով հաղթահարել մարշրուտի դժվարությունները, վերադարձան Ղազնաֆար, յերբ մենք անցնելով Լճակների հովտի վերնամասով, հսկայական դժվարություններով իջանք Քաղցր ջրի կանաչավետ հովիտը: Տուրիստական մեր արշավախմբից մնացել եր 8 հոգի:

Յերեկոյան մթնշաղին մեր վրանը կանգնեց Քաղցր ջրի ձորում, հյուսիսային հաղթական գագաթի փեշերին ընկած փոքրիկ ձորակում, սալիտակ ալիքներով դեպի վար խուլացող նրբակերտ ջրվեժի մոտ, վորը շատ իրավամբ կենտդորժկոմի վորոշումներով անվանակոչվեց «Տուրիս»:

Ոգոստոսի 20-ի առավոտյան սկսվեց մեր վերելքը դեպի հյուսիսային գագաթը:

Ողն ավելի լեր նոսրացել, և շնչառությունն
ավելի դժվարացել:

Սա Պրոլետարական տուրիզմի կազմակեր-
պած առաջին արշավախումբն էր, ամենադժ-
վարին մարշրուտով դեպի հյուսիսային ամենա-
բարձր գագաթը՝ 4096 մետր բարձրությամբ:

Առաջին անգամ այդ բարձրության վրա
պետք է ծածանվեր Պրոլետարական տուրիզմի
կարմիր դրոշակը: Մարշրուտի դժվարությունն,
անընդհատ վերելքը և վալրեջքը սլահանջում էր
տոկոսնություն, կամքի ուժ և դիմացկունություն:
Մենք քայլում էինք ալպյան բուսականությամբ
առատ լեռնալանջերով, կարմիր կակաչ, մանի-
շակ, ձնծաղիկ և այլ գույնզգույն ու բազմերանգ
ծաղիկների քաղցր բույրը շնչելով:

Լեռնագագաթից մեր առաջ բացվում էր մի
գեղեցիկ պանորամ, ուր փռվել էին դաշ-
տերն ու գյուղերը: Արաբատյան լայնարձակ
դաշտավայրը, իսկ մի քանի տասնյակ կիլոմետր
հեռավորության վրա հաղթականորեն վեր է խո-
յացել ալեհեր Մասիսը:

Առվակների և լճերի ծով է Արագածը, հա-
րուստ հանքային հարուստություններով, պատմա-
կան հուշարձաններով, գեղեցիկ տեսարաններով:

Մենք մագլցում ենք:

Ալպյան գավազանները և պարանն ողնում:

Կն մեզ՝ ձորը չգլորվելու. ամուր կառչած
հրանց՝ մենք դանդաղաշարժ քայլերով առաջ
ենք ընթանում:

Ոգոստոսի 20-ի ցերեկվա ժամը 12-ն ե:
Մենք արդեն հյուսիսային գագաթի վրա լենք:
Բոլորիս տրամադրությունը բարձր ե, ուրախ:
Մենք հաղթահարել ենք վերելքի բոլոր դժվար-
ությունները:

Արագածի ամենաբարձր գագաթին ծածան-
վեց Պրոլետարական տուրիզմի կարմիր դրոշա-
կը: Բոլորս լերգում ենք «Խնտերնացիոնալ»-ը,
մեր ձայնի հնչուն լելվեջները, մեր ուրախ բա-
ցականչությունները սղոցում են թարմ ոգը,
անցնում հեռու, հեռու ձորերը և կորչում ան-
հայտություն մեջ:

Վալրեշքը մի քանի անգամ դժվար ե, քան
վերելքը:

Մենք իջնում ենք լերբեմն զգուշության
համար թոկի ոգնությունը, իսկ մեր առաջ և
ձախ կողմում ընկած ձորերն արձագանքում են
մեր վոտքերի տակից գլորվող քարերի և ավա-
զի զահավեժ աղմուկին:

Յերեկո լեր արդեն, լերը մենք ուղեփոր-
վեցինք դեպի հարավ-արևմտյան լանջը,
դեպի ողբերկութաբանական կայանը, փորտեղ

պետք ե հանդիպելինք աստղաձև արշավի մաս-
նակիցների մյուս խմբին, վորոնք նախորդ
որը բարձրացած պիտի լինելին Արագածի արե-
վելյան գագաթը, իսկ նրանցից մի խումբը ևս
մեզ նման բարձրացել եր ամենաբարձր գագաթը:

Մենք անցնում ենք լեռեք ջրվեժների սա-
հանքի ուղղությամբ, մերթ բարձրանալով, մերթ
իջնելով: Լուսնկա զիշեր եր, փչում եր զով
քամին, լեռը մենք լուռ, հոգնած և համրաքաջ
վերջին պտույտը կատարեցինք և իջանք քար-
քարոտ զառիվայրով դեպի ողերևութաբանա-
կան կայանը:

Հեռվում լեռնում եր մի փոքրիկ տնակ,
վորտեղ նշմարվում եր մի աղոտ լույս, իսկ
նրա կողքին՝ հազիվ տեսանելի Սև լիճը:

Կայանում հանգստացող մյուս խմբերի ըն-
կերները զիմավորեցին մեզ բարձր ուռաներով,
և լեռեկոյան խավարի մեջ սկսվեց միտինգը:

*
* *

Ողերևութաբանական կայանից մեր ուղին
ընկնում եր դեպի Արթիկ: Մենք անցնում ելինք
պատմական խոշոր հուշարձանների մոտով:

Իսկ Մանթաշի ձորը: Այս գեղատեսիլ հո-
լակապ ձորում հոսում ե Կարկաչան կոչված
գետակը:

Աստիճանաբար բացվում է մեր առաջ կանաչագարդ դաշտը՝ բարեբեր, բարգավաճ հողերով: Ծաղիկների բազմազանությունը, աղբյուրների առատությունը, քաղցր ու զով ողը գրավում է բոլորին դեպի Արագածի լանջերը, Մանթաշի հովիտը:

Զուր չէ, վոր ժողովուրդը և մեր բանաստեղծները սիրել են Արագածը, յերգեր են հորինել գեղեցիկ Մանթաշի մասին:

«Յես վոր մեռնեմ, ինձի թաղեք
Ալագյազի լանջերում,
Վոր Մանթաշից հովերը գան
Վերաս հեան ու յերթանս:
(Ավ. Իսահակյան)

Արագածի աստղաձև արշավին մասնակցող բոլոր խմբերը, Պրուետ-տուրիզմի առաջին խոշոր արշավախումբը մեծ խանդավառությունը և վոգևորությունը հաղթահարելով լեռնային տուրիզմի բոլոր դժվարությունները, ոգոստոսի 22-ին վերադարձավ Յերևան:

ԴԵՊԻ ԱՐԱԳԱԾԻ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԳԱԳԱԹԸ

(ՏՈՒՐԻՍՏԱԿԱՆ ԱՐԵԱՎԱԽՄԻՆ ՈՐԱԳՐԻՑ)

Հայաստանի Պրոլետարական տուրիզմի ընկերության Հանրապետական Խորհուրդը տեղորեն պատրաստվում էր լեռնային խոշոր մասնական արշավի: Կազմակերպվում էր ասոդաձե գրոհ-արշավ դեպի Արագածի գագաթները (4096 մետր):

Դժվարին մարշրուտ էր:

Տուրիստական առաջին մարշրուտով մեկնող արշավախմբի նպատակն էր Ապարանի վրայով նվաճել Արագածի հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը: Գագաթին կանգնեցնել տուրիստական դրբոշը: Ծանոթանալ Արագածի լեռնային տեղագրությանը և վերջնականապես ճշտել մարշրուտը դեպի Արագած:

Խնդիրը և՛ բարդ էր և՛ դժվարին:

Առաջին մարշրուտի արշավախմբին մասնակցում ելին 12 տուրիստ, նրանց թվում լերկու Ֆրանսիացի ինտուրիստներ՝ Փարիզի համալսարանի լեզվագետ դասախոսներ՝ Միշել Ժոուենվալը, Լիզա Մարուն և Թարգման լատիշուհին:

Վորոշված էր: Արագածի տուրիստական արշավախմբերը մեկնում են Արագած ոգոստոսի 17-ին:

Մենք տենդորեն պատրաստվում ելինք, սպասում արշավի որվան:

17 ռգոստոսի

ՎԵՐՋԱՊԵՍ...

Ամառային մեղմ ու պարզ լերեկո լե: Թեթե, զով քամին սուրում է Յերեանի փողոցներում: Նա սրբում է փողոցների փոշին, ոճապլտուլտ դալարումներով բարձրացնում է վեր, ցրում շենքերի տանիքների վրա, փողոցների ներս ընկած անկյուններում: Քամին զովացնում է ճեմող հասարակությանը, պարում է մի խույր մարդկանց հետ, վորոնք սպասողական վիճակում կանգնած են Ռուբենի փողոցի նեղ մայթի վրա:

Դրանք տուրիստներն են:

Մայթի վրա աշխույժ խոսակցելով ճեմում

են նաև յերկու ֆրանսիացի ինտուրիստները
ու թարգման լատշուհին:

Բոլորս սպասում ենք ավտոմեքենային:
Բոլորս սրտատրոփ ցանկանում ենք արշավը վոր-
քան հնարավոր ե շուտ սկսել:

...Ավտոն մոտենում ե, հետևից թողնում
փոշիախառն մի հետք ու կանգ առնում
տեղում:

Մենք արդեն ավտոյումն ենք: Տեղավորում
ենք մթերքների և տուրիստական պարկերը,
իրերը, գավազանները:

Արշավախմբին հանձնվում ե տուրիստական
գրոշը՝ Արագածի հյուսիսային ամենաբարձր
գագաթին ամրացնելու համար:

Մեզ նայում են բազմամարդ հասարակու-
թյունը, կինո լուսանկարչական ապարատները:

Հնչում ե արշավի ազդանշանը: Մեկեն
չըխկում են լուսանկարչական ապարատները:
Ավտոն հասարակության վոդեորված բուռն ադ-
մուկի մեջ պոկվում ե ստարտից, սլանում ե Ա-
բովյան փողոցով ու բռնում Ապարանի ուղին:

ՀԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

...Արագորեն սլանում ե ավտոն: Արևը վա-
զուց թեքվել եր գենիթից. ալժմ նրա թույլ,

ճառագայթները վողողում են Արարատյան դաշ-
տավայրը, լեռները, մեր առջևում ձգված խճու-
ղին...

Հետզհետե ուժեղանում են Արագածից փչող
քամիները:

Արագածը մոտենում է, ուռչում, մեծանում,
ծածկում արևատ հորիզոնը:

Ավտոյում սկսվել է հետաքրքիր մի զրույց
մեր արշավի, Արագածի մասին:

Աշավախմբի ղեկավար, լեռնարշավներում
կոփված Ասատուրի աչքերը կրակվում են: Նա
վողեվորված է, վողեվորված ենք և մենք:

Մեզնից ո՞վ չգիտե, վոր մեր արշավն ունի
խոշոր գովարություններ: Ո՞վ չգիտե, վոր հեռ-
վից այնքան գեղատեսիլ չերևացող Արագածն
ունի իր խորքերում բարձրաբերձ, անեղ ու
սրածայր ժայռերի ահեղ շարաններ, անդունդ-
ներ՝ խոր, վտանգավոր:

Ո՞վ չգիտե, վոր ամենաչնչին անզգուշությունն
այդ վիթխարի ու ահավոր լեռներում կարող է
ճանապարհորդի համար ճակատագրական ու որ-
հասական լինել:

Գիտե՞լինք, այդ պատճառով ել վողեվորված
ե՞լինք, հպարտ: Մենք պատրաստ ենք ամեն

տեսակի դժվարութիւններն հաղթահարել, միայն
թե հասնենք նպատակին:

— Իսկ դուք վորեւէ լեռ բարձրացե՞լ եք, —
հարցնում եմ կողքիս նստած լերիտասարդ Ֆրան-
սուհուն:

Նա ժպտում ե, աչքերը կկոցելով նայում
է լեռնային հեռուն: Հետո քամուց արձակված
շեկ մաղերն ուղղելով գլխի վրա, ասեա լերդե-
լով, կոտորտված ուսերեն լեզվով պատասխա-
նում ե.

— Ո՛ր, այո՛, իհարկե, բարձրացել եմ Ալպերը:
Յես գիտեմ բարձրանալ:

— Իսկ դու՞ք, — զիմում եմ Ֆրանսիացուն:

— Ո՛ր, այո՛, — Նրա մանր աչքերն ուշադիր
նայում են ինձ, հետո լեռներին: Նրա նեղ դեմ-
քի վրա թառած ալծվաքիթն ավելի չե կար-
մըրում: Բարակ շրթունքները մի պահ կծկվում
են, հետո ժպտում.

— Յես տասը տարի չե տուրիստ եմ, այո՛,
այո՛, բարձրացել եմ նույնիսկ Մոնբլանը...

— Շատ ուրախ եմ, — զիմում եմ Ֆրան-
սիացուն. — կփորձենք ձեր ուժը, — անցնում է
մտքովս:

Ավտոն վաղուց արդեն անցել էր Աշտա-
րակը, Կարբին, մոտակա գյուղերը և այժմ
ծանր հեղուկ մոտենում էր Քուչակին:

Մեր աջ կողմում, իր ժայռոտ կողերը ցցած,
վռակեզոծ արևի լույսերում պտտվում էր Արաչի
լեռը:

— Ի՞նչ լեռ է այս, — դիմում է ինձ Փրանսուհին:

Յես նրան պատմում եմ հայկական հին լե-
զենդան Արա Գեղեցիկի և Շամիրամի մասին:

— Ո՛, այո՛, շատ, շատ հետաքրքիր է, — ժղպ-
տում է Փրանսուհին և նրա կասկածալի աչքերը
նորից կկոցվում են դեղին շրջանակներով աղ-
նոցների խորքում:

Նա ինձ պատմում է Փարիզի, Ֆրանսիայի
մասին: Յես նրան ծանոթացնում եմ մեր կյան-
քի վերելքին, սոցիալիստական շինարարու-
թյանը, լեռկրի բնական գեղեցկութուններին ու
հարստություններին:

— Ո՛, այո՛, այո, — լերբեմն ընդհատում է
ինձ Փրանսուհին, և նրա կկոցված աչքերի թա-
փանցիկ հայացքում լեռ նկատում եմ, թե ինչ-
պես նա ճգնում է հասկանալ բառերիս իմաստը:

Ահա Արագածի լանջերին փռվում է Քու-
չակ գյուղը:

Ավտոն ծանր փնջալով սլանում է առաջ՝

Թողնելով հետևից փոշու և ծխի հազիվ նկատելի մի հետք:

Արևը վաղուց սուզվել էր լեռների անդրնդում, միայն Արագածի սեպաձև ժայռերի խորը փորվածքից, լուսարձակի պես, մթնշաղ յերկնակամարի վրա պարում էր վերջին լույսերի մի արցունոտ փունջ, վորը հետեզհետե մարում, չքանում էր:

Քամու հոսանքից որորվում են վարսակի արտերը: Հեռու ժայռերի վրայից շարժվում և վոչխարների հոտը: Լեռնային ազատ տարածությունների վրա իջնում և պարզ լեռնային չերեկոն:

Մենք մտնում ենք Ապարան: Ավտոն կանգ և առնում շրջանային կենտրոնի նորակառույց շենքերի մոտ:

18 սյուստոի

ԱՊԱՐԱՆՈՒՄ

Գեղեցիկ և Ապարանի առավոտը:

Լեռների շրջանաձև բարձր շղթան ողակել և գլուղի հեռավոր հորիզոնները: Ողջ մաքուր և, թարմ: Իր ահռելի կողն արևին ցցած՝ հրճվում և գեղատեսիլ Արագածը: Զգվում են հեռուն լայն, կանաչադարձ տափաստանները:

Ծանոթանում ենք գյուղին, նոր շինարար-
թությանը, կառուցվող նոր ելեկտրոկայանին:
Ամենուր լեռ ու գետ ե:

Ահա շուկան: Հազարավոր կոտնտեսական-
ներ ու մենատնտեսներ շուկա վաճառքի լեն
գուրս բերել իրենց ավելցուկ բարիքը:
Շուկայում, փողոցներում, ամենուր կենդանու-
թյուն ե, ուրախ աղմուկ, զվարթ բացական-
չություններ:

Արևը ջերմ ե, դուրալի:

ԳԵՊԻ ԱՐԱԴԱԾ

Արևը զենիթումն եր, չերբ արշավախում-
բը զինված տուրխատական դավադաններով ու
պարկերով, չերկու ձիերի վրա սննդամթերք
բարձած, վոտքով սկսում ե բարձրանալ Արագածը:

Ապարանից ձգվող նեղ արահետն առաջ-
նորդում ե մեզ դեպի Արագածի հետեզհետե բարձ-
րացող լանջերը: Բայց ահա արահետը չքանում
ե ու մենք սկսում ենք բուսասլատ ժայռերով
վեր բարձրանալ:

Գեղեցիկ ե Արագածն իր թառն, առողջա-
րար ոգով ու քաղցրահամ ջրերով:

Քարերի, ժայռերի ճեղքերից կանաչապստ առ-
վակներով հոսում են սառը ջրերի աղբյուր-
ները:

Աղբյուրներից, անձրևի, ձյան ջրերից գոյացած բազմաթիվ փոքր լճակները թափանցիկ հալելիների պես փայլում են լեռան լանջերի նեղ հարթավայրերում:

Իսկ բնության կուսական տեսարաններն այնքան գունեղ են ու բազմապիսի, այնքան հրապուրիչ ու գեղատեսիլ:

Ճանապարհն սկսում է հետզհետե դժվարանալ: Ձիերը դժվարությամբ միայն կարողանում են վեր բարձրանալ: Փչում է լեռնային ծակող քամին, բայց մենք դեռ շարունակում ենք բարձրանալ:

Թարմ ողից լայնանում են թոքերը: Ավելի ուժգին է բաբախում սիրտը:

Յուրաքանչյուր քայլից ընդարձակվում է հեռու, ներքևում ձգված մշուշապատ հորիզոնը...

ԵՍ ԲԱՐՁՐԱՅԵԼ Ե ՄՈՆԻԼԱՆԸ...

Յես մազլցում եմ անսովոր լեռանդով: Կանգ եմ առնում մի պահ: Դիտում եմ շուրջս: Լայն հովիտների լեզրերին ձգվում է հրաշագեղ լեռների անսաման շղթան:

Հարթավայրը մի ավսե լեր, գյուղերն ավսեյում ասես թե մանր սուռնիկերի ցաք ու ցրիվ կույտեր...

Հեռու, հեռու, թվում է լեռների ընդերք-

ներից լավում ե հովվի հեռավոր, խուլ, ընդ-
հատվող լեռներ:

Արևի թեթ սկավառակը մեկ գլորվում ե տի-
եղերքի անդունդը, մեկ չքանում ցրիվ ամպերի
խորքը, մեկը ել լերեում նրանց ճեղքերից և
ինչպես դեռատի աղջկա ամոթխած հայացքը՝
ժպտում լեռներին:

Շարունակում եմ նորից մագլցել: Ինձ հետ
են ընկերներս: Մենք զվարթ ենք, առույգ:
Շնչում ենք արագ: Մենք լուռ ենք: Բնության
սքանչելի տեսարանները մեզ զբաղեցնում են,
նրանք հրապուրում են, գերում:

— Ու՞ր են նրանք, — լսում եմ հանկարծ ըն-
կերոջս ձայնը.

— Ովքե՞ր:

— Ինտուրիստները:

Կանգ ենք առնում: Փրանսիացիները զրժ-
վարությամբ մագլցում են վեր:

Սպասում ենք նրանց: Մոտենում են :

Դուք հոգնե՞լ եք, — հարցնում եմ ֆրան-
սիացուն:

— Կոման (ինչպես): Նրա բարակ շրթունք-
ները չոր տերևների պես հազիվ են շարժվում:
Քրտինքի մանր կաթիլները ծորում են շառա-
գունած նեղ գեմքի վրայով: Արևի կարմիր լույ-
սերը պարում են փալլող արծվաքթի վրա:

—Դուք հոգնե՛լ եք,—այս անգամ ժպտալով կրկնում եմ հարցս:

—Ո, վո՛չ, ի՞նչ եք ասում,—ընդհատվող շնչառությունից թոթովում ե նա և անմիջապես թիկունքում քարին: Նրա մոտ քիչ հեռու տեղավորվում ե ֆրանսուհին: Նրա ջերմող, կկոցված աչքերը, մի պահ փակվում են ակնոցների շրջանակների խորքում, հետո բացվում են, սեփեփում լեռների հեռուն:

—Իսկ նրանք ավելի փորձված են, նրանք բարձրացել են Ալպերը, Մոնբլանը,—հեղնում եմ մտքումս:

Ինձ վոգեվորում ե, վոր ընկերներիս տրամադրությունը բարձր ե, վոր նրանք իրենց զգում են շատ ավելի ամուր, անվրդով ու վճռական:

ԱՆՁՐԵՎԻ ՏԱԿ

Յերեկո չե: Մթնշաղ: Ամպերը կուտակվում են լեռների վրա: Սաստկանում ե քամին: Մենք անցնում ենք Տանգիրմազի դուրանները: Գիշերելու համար կանգ ենք առնում ջրառատ աղբյուրի և քարաշեն դատարկ ոբաների մոտ: Զիերից իջեցնում ենք բեռները: Պատրաստվում ենք հանգստանալու, ընթրելու, չերբ սոսկալի կալժակը ճեղքում ե մռայլ, ամպամած չերկինքը, և անձրևի հորդ կաթիլները տեղում են մեզ վրա:

Մենք անմիջապես թագնւում ենք ցածր,
անտանիք ոբաներից մեկում ու տանիքը ծած-
կում բրեզենտե վրանով:

Անձրեւը շարունակում է տեղալ: Կայծալը
ճեղքում է մռայլ լերկինքը, փայլատակում, ահ-
ռելի դղրդոցով գալարւում հեռու: Խուլ արձա-
գանքում են լեռների խորքերը: Անդունդները
վռոնում են ավելի վայրագ, ավելի կատաղի:

Մենք կիսաթրջված ենք, անքուն, բայց ա-
ռույգ ենք, հպարտ:

Մենք կատակում ենք, պատմում ենք դեպ-
քեր անցյալից, զրքերից, կյանքից: Մեր ա-
ռողջ, լիաթոք ծիծաղը հնչում է մենակյաց որա-
յում:

Իսկ դրսում մութ է, ցուրտ, տարերք...
Անձրեւի ծանր կաթիլները թակում են բրեզենտե
տանիքը, կաթում վրանի ճեղքերից:

Մենք ուրախ ենք, վողեւորված:

19 սեպտեմբեր

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԱՌԱՎՈՏԸ

Բացվում է լեռնալին առավոտը:

Ով բարձր լեռների վրայից տեսել է արևի
ծագումը, կարո՞ղ է չերբեհ բնության այդ րս-
քանչելի տեսարանը մոռանալ:

Յերկիրնքն անսովոր պարզ ե։ Ողբ թարմ ե,
թափանցիկ։ Արևի կարմրավառ փնջերը վողողում
են բարձրաբերձ կատարները, լանջերը, հորի-
զոնները...

Ո՛ր, այդ բույեն...

Հանկարծ հեռվում, շատ հեռվում լավում
ե մեզմ գոռոց, վորը քամու հոսանքներից ուժե-
ղանում, թուլանում ե։

Նայում ենք։ Ինքաթնիուն ե, վորը հեռու
ներքևում կողերն արևին տված սլանում ե բաց
ողում։ Նա թռչում ե Յերևանից Թիֆլիս։ Նա
չքանում ե լեռների խորքում, բայց նրա գոռո-
ցը դեռ լերկար ժամանակ արձագանքում ե լեռ-
նային թարմ ողում։

Մենք հրճվում ենք, վազվզում ժայռերի
վրա։ Քարերին թիկնած չորացնում ենք մեր
թրջված զգեստները։ Ճանկանում ենք արևի կեն-
սառատ, դուրալի ջերմությունը կլանել, լցնել
մեր լերակները...

Վերջապես մենք նախաճաշում ենք, վերցնում
մեր զավազանները։ Պարկերն ամրացնում ենք
մեջքներիս, ձիերը բարձում ե շարունակում
ենք վերելքը։

Լեռների վրա

Լեռնային տեսարաններն անընդհատ փոփոխ-

վում են: Յուրաքանչյուր լանջային բարձունքի գագաթից բացվում են բնության նորանոր տեսարաններ, վորոնք մեկը մյուսից ավելի սքանչելի լեն ու գեղատեսիլ:

Ահա մեր առջև տարածվում է ընդարձակ լեռնային հարթավայր: Նրա մեջտեղում քամու հոսանքներում ծվում են լերկու ապակենման լճակներ: Ձախ և աջ կողմերում ձգվում են Արագածի հրաբխային սխտամի մեջ մտնող լեռնաշղթաները՝ Չինգիլ (3.339 մետր) և այլն:

Ուղիղ մեր առաջ, աչք լեռնաշղթաների խորքում, իր սեպաձև ժայռերով ցցվել, վեր է խոյացել Արագածի հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը:

— Վերջապես, ահա թե վճռեղ ենք բարձրանալու, — անցնում է մտքովս: Յե՛վ իմ ներսում ավելի բորբոքվում է արագ կերպով նպատակին հասնելու բուռն ցանկությունը:

ՍՏՈՐՈՏՈՒՄ

Մենք համառորեն շարունակում ենք բարձրանալ: Հարթավայրերը տեղի լեն տալիս հրակա սեպաձև ժայռերի: Մենք մազլցում ենք նրանց սուր կատարները, իջնում ենք անհարթ ստորոտները: Վերջապես հասնում ենք այն կետին,

վորից վերելքն սկսում ե ավելի ծանրանալ ու
դժվարանալ:

Մենք վերջապես կանգ ենք առնում քա-
րաժայռերից ցցված ահռելի բարձրունքի ստո-
րոտում: Ձիերն՝ արդեն ուժասպառ են: Նրանց
մեզ հետ տանելն այլևս անմտութունն է:

Մենք իջեցնում ենք բեռները: Մնողամը-
թերքը բաժանում ենք արշավախմբի անդամնե-
րի մեջ և քիչ հանգստանալուց հետո նորից
շարունակում վերելքը:

Ահա վեր խոչացած քարաժեռ բարձրունքը:
Ի՞նչպիսի ուժերի, կամքի լարում եր պետք,
վորպեսզի անցնելինք հրաբխային վիժումներից
գոյացած կիլոմետրի վրա դեպի վեր ձգվող քա-
րակույտերը:

Մեր զեմքերից առատորեն հոսում ե քրտինքը:
Ծանրացած պարկերը մեզ ստիպում են ծռվել,
թեքվել, կորցնել հավասարակշռութունը: Թո-
կերը ցավացնելու չափ ձգում են ուսերը: Մեր
վտաքերը սալթաքում են լարծուն քարերի վրա-
լից: Բավական եր մեզնից վորևե մեկի կող-
մից մի չնչին անդգուշ շարժում, և նա կարող
եր ժայռերի ահեղ ճեղքերի մեջ գլորվել, շար-
դել գլուխն ու մարմինը...

Մենք մագլցում ենք ավելի համարձակ, ավելի
համառ: Մենք հաղթահարում ենք քարաժեռ

բարձունքների վիթխարի շղթան և վերջապես
կանգ առնում մի սարալանջի գագաթին:

Բացվում է մի սքանչելի տեսարան՝ մեր
առջևում փռվում է Արարատյան ընդարձակ դաշ-
տավայրը:

Մենք այլևս չենք սպասում: Քայլ առ քայլ
մոտենում ենք մեր նպատակին: Իջնում ենք
սարալանջը: Տասնյակ սառնորակ աղբյուրներ
հոսում են, հեղեղում կանաչադարձ հարթավայ-
րը: Մենք շուտով անցնում ենք տավարակը,
հպարտորեն բաշը վեր ցցած սարալանջի կողմ-
քով թեքվում և հյուսիսից մոտենում ենք հյու-
սիսային բարձր գագաթի ստորոտին:

Ահա նա, հյուսիսային գագաթը: Մենք լեռ-
կար դիտում ենք մեր աչքերի առջև բացված
սքանչելի պեյզաժը: Մենք մոռանում ենք մեր
հոգնածությունը, անցած դժվարին ուղին: Մեզ
գերում է հյուսիսային կողմից լեռան միանգա-
մայն անմատչելի հպարտ կեցվածքը:

Ուրը, ընդարձակ ձորից, վիթխարի պատի պես
ցցված է սեպաձև ժայռերով վերասլաց գագաթը:
Նրա լանջերին տեղ-տեղ կղզիների պես մնացած
հավերժական սառույցներից հալվող ջրերն արագ
ընթացքով վիժում են ձորը, խառնվում իրար
ու խշշալով հոսում:

Կեսորը վաղուց անցել էր: Մեր առջև ընկած էր դեռ այնքան փորձություններով դժվարություններով լի ճանապարհը:

Մենք դեռևս պետք է մոտենանք խառնարանին և միայն այդտեղից ձգված թեք լանջով բարձրանանք գագաթը:

Սկսում ենք նորից մազլցել: Մեծ դժվարությամբ անցնում ենք հյուսիսային գագաթի արևմտյան լեռնաշղթան, հաղթահարում ենք ահեղի քարաժայռերի հսկայական տարածությունները: Արդեն յերեկո յեր, յերբ մենք բոլորովին հոգնած՝ մոտենում ենք Քաղցր Ջրի հովտի սուր թեքությունն ունեցող բարձր սեպածե ու քարաժեռ լեզրին:

Մնում էր իջնել ձորը: Բայց ի՞նչպես. ժայռը հարթ էր ու թեք: Հեռու ներքևում հսկայական քարերի կույտերը պատել էին ստորոտը: Իջնելը չափազանց վտանգավոր էր, դժվար:

Իսկ ի՞նչ կարող էլինք անել: Ուրիշ լեռք չկար, անհնար էր:

Սկսում ենք իջնել: Մատներով ճանկատում ենք լերկ քարերը: Մանր քարավաղը հոսում էր ցած: Հազիվ միայն կարողանում ենք մեր հավասարակշռութունը պահել:

Մի կերպ ինձ պահում եմ, նայում վեր։
Փանսիացին քարերից կախվել, հազիվ միայն
կարողանում ե վտռեցրը շարժել... հանկարծ
նրա վտռեցրի տակի քարը պոկվում ե։ Քարը
դղրդղոցով գլորվում ե անդունդը՝ տանելով իր հետ
քարավազի լերկար հոսանք... Փրանսիացին
մնում ե կախված։ Նրա գունատ դեմքը մի պահ
միայն լերևում ե աչքերիս։ Քարերի ու ավազի
մի նոր հոսանք թափվում ե վերևից, այս ան-
գամ ուղիղ ինձ վրա։

Վերջացավ,—մի վայրկյան անցնում ե մտ-
քովս,—գլորվել ներքև՝ նշանակում եր ջարդ ու
փշուր լինել։ Փախուստի մասին նույնիսկ մտա-
ծելն ավելորդ եր։ Մի կերպ ճանկոտելով
քարերը, մարմնովս մեկ սեղմվում եմ ժայռին։
Քարեբախտաբար հոսանքը փոխում ե իր ըն-
թացքը, նա ծանր հեոցով անցնում ե մոտովս և
ահռելի դղրդյունով փշրվում ստորոտի լերկ
ժայռերի վրա։

Նայում եմ վեր՝ Փրանսիացին շարունա-
կում եր զգուշորեն իջնել։

—Լավ ե, մոչինչ չի պատահել,—անցնում ե
մտքովս։ Սկսում եմ իջնել։ Վերջապես ինձ հա-
ջողվում ե իջնել ժայռի ստորոտը, անցնել
ահռելի քարերի վրայով և մտնել Քաղցր ջրի հո-
վիտը։

Արդեն լերեկո լեր, մթնշաղ: Արշավախում-
բի բոլոր անդամները ձորումն են: Խնտուրխտ-
ներն ուղղակի վողբերգական վիճակ են ապ-
րում: Նրանց համար դժվար եր այլևս լեռնային
սոսկալի դժվարությունները հաղթահարել: Նրանք
վորոշում են այլևս չշարունակել վերելքը:
Թողնում են մեզ ու հեռանում Ղազնաֆարի ուղ-
ղությամբ: Նրանց հետ գնում են լատիշուհի
Թարգմանն ու հիվանդ ձկացող լայնաթիկունք
ուսուցիչը՝ Սուրեն անունով:

Ձորում մնում ենք մենք, ընդամենը ութ
հոգի: Մութն է, ճանապարհն անհնար է շարու-
նակել:

Մթության մեջ, լերկնքի աստղազարդ ֆոնի
վրա գծազրվում են Արագածի հյուսիսային և
արևելյան գագաթների բարձր կոնտուրները: Լեռ-
ներից հոսող ջրերի հսկա ջրվեժը ծանր շառաչու-
նով փշրվում է լերկ քարերի վրա, ջրերը փըր-
փըրած անսովոր աղմուկով հոսում են ձորի կա-
նաչազարդ հովիտներով:

Ջրվեժից քիչ հեռու, առվակի ափին խփում
ենք մեր վրանը: Նստած վրանի տակ՝ մթու-
թյան մեջ մենք ուրախ զրուցում ենք անցած
դժվարին ճանապարհի մասին:

Մենք գծում ենք մեր հետևյալ որվա ա-
նելիքը:

Ի՞նչ քաղցր ե նիրհը հուզումներով լի ճա-
նապարհորդությունից հետո... Նստել ալկա ան-
հընար ե: Մենք պառկում ենք ու անփշապես
քնում ջրվեժի մոնոտոն աղմուկի սրորով, վրա-
նի տակ, մենավոր ձորում:

20 ոգոստոսի

ԽԱՌՆԱՐԱՆԻ ՅԵԶՐԻՆ

Արևը նոր եր լուսավորել հյուսիսային գա-
գաթը, լերք մենք ձորով շաղունակում ենք մեր
վերելքը: Այսօր, ինչ գնով ել լինի, պետք ե բարձ-
րանանք գագաթը: Այդ միտքը մեզ ավելի ու
ավելի ուժ ու լեռանդ ե ներշնչում:

Առավոտյան ժամը ինն և կեսին մենք բարձ-
րանում ենք ձորից և կանգ առնում վերջին
կայանում, Թամբաձև բարձունքի վրա, հսկա
խառնարանի ավին:

Ահա Արագածի գագաթները: Նրանք չորսն
են, սուր քարածերպերից կազմված:

Նրանք աղեղնաձև տեղավորված են 270
աստիճան ունեցող մի շրջագծի վրա: Նրանցից
ամենաբարձր կատարը, վորը կազմված ե սուր
և ցից քարաժեռ մասերից, զետեղված ե հյուսի-
սային կողմում և ունի 4.096 մետր բարձրու-
թյուն: Բարձրության տեսակետից լերկրորդ տե-

ղըն ե բռնուամ արեւմտյան գազաթն՝ ուղղված
դեպի Լենինական: Նա ունի 4.081 մետր բարձ-
րություն: Նրանցից հետո գալիս են հարավ—
արեւմտյան գազաթը՝ 3.916 մետր, և ապա արե-
վելյան կատարը՝ 3.879 մետր բարձրություններով:

Բացի այդ չորս գլխավոր կատարներից, նույն
շրջանագծի վրա տեղավորված ե մի հինգերորդ,
ավելի ցածր գազաթ, վորը գտնվում ե ամենա-
բարձր կատարի արեւմտյան մասում:

Այդ բոլոր բարձունքներն իրար հետ միա-
ցած կորաձև փոսերով կազմում են աշխարհի ա-
մենաբարձր խառնարաններից մեկը, ձյունա-
կույտերով պատած Արագածի վիթխարի խառ-
նարանը, վորն ունի մոտ 2 կիլոմետր լերկա-
րություն և 1,6 կիլոմետր լայնություն:

Մառնարանն իր լերկարությամբ ձգված ե
հյուսիս—արեւմուտքից դեպի հարավ—արեւելք:
Այդ խառնարանի խորությունն ամենամիոս
անդից մոտ 460 մետր ե:

4096 ՄԵՏՐ ԲԱՐՁՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Վերջապես 10 ժամ 40 րոպեյին խառ-
նարանի կողմից 75 աստիճան թեքությամբ ըս-
կըսում ենք հյուսիսային ամենաբարձր գազաթը
բարձրանալ:

Թողնելով մեր ծանր պարկերն ստորոտում,

այժմ թեթևացած, գավազանների ոգնությամբ մագլցում ենք դեպի վեր:

Քանի քանի անգամ լեռան լանջի հսկայական խորությամբ թափված մանր քարերը մեզ լետ են քաշել, քանի—քանի անգամ ժայռերից հսկա քարերը պոկվելով փորձել են մեզ ներքև գլորել: Մենք բարձրացել ենք ավելի համառ, դժուշ, ավելի լեռանդուն:

Պոկված ժայռերն ահռելի զղրդոցով գլորվել են ցած՝ իրենց հետ տանելով քարերի ուժեղ ոսանքներ: Նրանց աղմուկը խորն արձագանքել է համր լեռներում, բայց մենք համառորեն շարունակել ենք մեր գրոհը, մեր վերելքը: Վերջապես մոտ լերկու ժամից հետո (12 ժամ 2¹ ըոպեյին) մենք հասնում ենք ամենաբարձր գագաթը:

— Ուռա, — գոչում ենք բոլորս միաձայն:

Մենք գտնվում ենք Հայաստանի ամենաբարձր գագաթի՝ 4096 մետր բարձրության վրա:

Անսովոր բարձր տրամագրություն, ցնծության մի ալիք հեղեղում է ինձ:

Իմ ներքին աշխարհը բորբոքվում է մի անսահման հպարտությամբ:

Ինչեր, ինչեր չեն կարող անել մարդկային ցանկությունն ու կամքը:

Մեր վոտքերի տակ՝ ներքևում լողում են

ամպերը: Նրանք սլանում են այնքան արագ, այն-
քան ցրիվ: Նրանք ցնդում են մեր գլխի վերե-
վում ու փռվաքամ չքանում մշուշապատ լերկ-
նակամարում՝ թողնելով մեզ վրա խոնավու-
թյան մի հետք...

Արագածի լանջերի վրա, կանաչների մեջ
փայլում են լեռնային լճերը:

Արագածի ահռելի բարձունքներն ուռուցիկ
տափարակների նման տարածվել են ներքևում:

Նրանց հետևում, ինչպես ծովը, փռված է
Արարատյան դաշտավայրը:

Հեռու, հեռու կապտավուն հորիզոնի վրա վեր
են խոյացել դեպի լեռկինք լերկու Մասիսները:

Հուլյացքս ազահորեն թափառում է բարձ-
րունքներից բարձրունք, հորիզոնից - հորիզոն:
Ցանկանում եմ բոլորը դիտել, ընդգրկել բոր-
բոքված կրճքով, ձուլել մտքերիս արագ թռչքում...

Նայում եմ հյուսիս՝ առջևս մռայլ, բարձր,
մշուշապատ անդունդն ե:

Հրաշագեղ, հմայիչ, անմոռանալի տեսա-
րաններ...

*
* *

Մենք լեռան գագաթին ամրացնում ենք
տուրիստական կարմիր դրոշը, վորն ունեն հե-
տևյալ մակագրութունը՝

ՀՍԽՀ ՊՐՈՒԾՑԱՐԱՆԱՆ ՏՈՒՐԻԶՄ

17 ԵԿՈՍՏՈՍԻ, 1931 թ.

Դրոշի կողքին, քարերի մեջ տեղավորում ենք դատարկ մի տուփ, վորի մեջ դնում ենք արշավախմբի մարշրուտի արձանագրությունը և դադաթը բարձրացած արշավախմբի ութ անդամների անուն-ազգանունները: Դրանք են.

Վ. Արիստակեսյան (Պրոլետուրիզմի Ընկերության Կենտխորհրդից, (Ս. Ասատրյան (մարշրուտի ղեկավար), Վ. Դարյան («Խ.Հ.» թերթից), Գուրգ. Սարյան («Ավանգարդ»-ից), Մ. Մինասյան (կարբիդի բանվոր), Մ. Մարգարյան (կոշկակար բանվոր), Ս. Յերեմյան (գիտական աշխատող), Վ. Կարսյան (նկարիչ):

ԱՐԱԳԱՍԻ ԱՏՈՐՈՏՈՒՄ

Արագածի հյուսիսային բարձր ստորոտում հանգստանալուց հետո, մենք սկսում ենք մեր վարեջքը:

Վերելքին սովորելուց հետո մենք անչափ դժվարանում ենք իջնել: Ճանապարհը չափազանց դժվար էր, արգելքներով լի:

Բայց ել մի ե նայում հողնածությանը, արգելքներին: մեզ ալեկոծում է լեռանդի մի նոր թափ: Մենք մտնում ենք խառնարանի խորքը, անցնում ենք նրա հարաֆ — արևելյան կողմի լայն անդնդաձև բացվածքի սուր թեքությամբ, վորի ստորոտում կատաղի գահավեժ

սահանքով հոսում ե խառնարանի մեջ հավաքվող
ձյունից և սառցակույտերից սկիզբ առնող Գեղ-
հովիտ գետակը:

Մենք մագլցում ենք սեպածև ժայռերի
վրա, անցնում դեպի անդունդը ձգվող ձյունա-
կույտերի վրայով և միայն ուշ լերեկոյան վերջա-
պես հասնում ենք ողբերկութաբանական կայան:

ԿԱՅԱՆՈՒՄ

Ողբերկութաբանական կայանը կառուցված
է 3.250 մետր բարձրության վրա Սև լճի մոտ:

Կայանը կառուցել է Գիտությունների Ա-
կադեմիան 1930 թվին, վորն իր տեսակով
առաջիններից մինն է Խորհրդային Միության
մեջ, կայանում աշխատողները հատուկ սարքա-
վորումների միջոցով բևեռային շրջանում են Արա-
գածի շրջապատի ողբերկութաբանական, կլիմա-
յական և ջրային գործնական մեծ նշանակու-
թյուն ունեցող հարցերը:

Կայանում մեզ դիմավորում են Արագածի
աստղաձև մարշրուտներից մեկի՝ Ղազնաֆարի
մարշրուտի մասնակիցները:

Մեզ տեղավորում են կայանի մաքուր,
գեղեցիկ սենյակներից մեկում, տրամադրելով
Ողբերկութաբանական կայանի աշխատակիցնե-
րի փափուկ մահճակալները:

Ընթրում ենք, փոխադարձ պատմում մեր կատարած ճանապարհորդության տպավորութիւնները:

Ուշ գիշեր եր. տաք սենյակում քնում ենք փափուկ մահճակալների վրա:

21 ոգոստոսի

ԴԵՊԻ ԱՐԹԻԿ

Առավոտ ե: Յերկինքը մռայլ ե: Մաղում ե ձյունախոտն անձրևը: Ամպերը կախվել են լեռների վրա, ճնշում են մառախլապատ հորիզոնը:

Կանգնել եմ լճի ափին: Լեռներում վոռնում ե ցուրտ քամին, հեռցով սլանում հարթավայրերով: Մանր կոհակներով ծփում ե լիճը, ալնքան դուրալի, ալնքան մեղմ...

Յես վերջին անգամ դիտում եմ կայանը, լիճը ե միանում արդեն ճանապարհ ընկած արշավախմբերին:

Մենք արագ քայլերով քնում ենք զեպի Արթիկ:

Անձրևը դեռ շարունակում ե մաղել Նրան հաջորդում ե ուժեղ կարկուտը: Մենք քայլում ենք առանց կանգ առնելու. արհամարհում ենք լուրաքանչուր քայլի վրա մեզ հանդիպող դժվարութիւնները: Անցնում ենք մշուշապատ մի

շարք բարձունքներ և վերջապես իջնում կանաչապատ Մանթաշի ձորի ափերը:

Գեղեցիկ են Մանթաշի լայնարձակ հովիտները: Նրանք ծածկված են առատ բուսականությամբ: Զրերն այնքան վճիտ են, այնքան սառնորակ...

Հեռու հյուսիսում քարաժեռ բաշերով վեր խոյացած Արագածի գագաթները մշուշների ճեղքից իրենց տիտանային աչքերով իշխում են ընդարձակ տարածութունների վրա:

Հեռոհետե գեղեցիկ տեսարանների մի ամբողջ շարք հաջորդում ե մեկը մյուսին:

Վերջապես մեր առջև տարածվում են Արթիկի ժպտադեմ ամառանոցները, իսկ քիչ հեռու՝ Շիրակի լայնարձակ դաշտավայրը:

Հնագետ պրոֆեսոր Աշխարհբեկ Քալանթարի առաջնորդությամբ մենք թեքվում ենք ճանապարհից մասնում Ղփչաղ գյուղը, վորտեղ մենք ծանոթանում ենք 12-րդ դարի կեսերին Ջաքարե և Իվանե լեղբայրների կառուցած Հառիճա վանքին: Մենք մանրամասն զիտում, ուսումնասիրում ենք այդ պատմական խոշոր արժեք ունեցող հնությունը: Յերեկոյան դեմ մենք իջնում ենք Արթիկ: Ծանոթանում ենք տուֆի արտադրական պրոցեսներին և հենց նույն յերեկոյան գնացքով ուրախ տրամադրությամբ վերադառնում ենք Յերեան:

ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՐԱԴԱՍԻ ԱՍՏՂԱԶԵՎ ԱՐՇԱՎԻՑ

Ամառային մի արևակեղ ու շոգ որ եր, ոգոստոսի 17—ը: Արևը կամաց կամաց անցավ Արարատի գագաթի մյուս կողմը և մոտենում էր Կողբա սրածայր սարին, չերբ մենք Վաղպատում, 17 տղա և չերեք աղջիկ, վերցրինք մեր ծանրոցները և սկսեցինք տեղավորվել ավտոյի մեջ:

Դեռ նոր ելինք տեղավորվել մեքենայի մեջ, չերբ հարևան տներից ու խանութներից սկսեցին մեզ մոտենալ շոգից հոգնած մարդիկ, կանայք ու չերեխաներ և հետաքրքրությամբ հարցնել, թե ուր ենք գնում և ինչի համար: Չնայած մեր նախորոք բաժանած թուղթիկներին, նորից բոլորին սիրով ու խանդավառությամբ պատասխանում ելինք՝ «Դեպի Արագածի բարձունքները»:

Ճանապարհին մեզ դիմավորեցին աշնանացանի հերկը կատարող տրակտորիստները, վորոնք ամպազույն ծխի միջից տրակտորի ուրախ դղըրդուհին խառնելով իրենց դողացող չերգի ձայ-

նը ու գլխարկներն ողի մեջ շարժելով մեզ հա-
ջողութուն ելին մաղթում:

Դեռ մի քանի լերգ հազիվ ելինք լերգել,
լերբ մեր աչքի առաջից անցավ նախկին խանա-
կան Մուլադուրսուն գյուղը, վորն այժմ կոչվում
է ընկ. Շահումյանի անունով, վորի դաշտերում
ու այգիներում քրտնաթոր աշխատում ելին կու-
տնտեսականները... մի քանի բուսելից հետո այդ
գյուղին հաջորդեց Փոքր Ուշական կամ ավելի
ճիշտը՝ Նոր Դաշտ գյուղն իր նոր ու առողջա-
պահական տներով և նորակառույց դպրոցով,
վորի շուրջը հավաքվել ելին մանկհրապարակի
թովաուն լերեխաներն ու իրենց մորաքույրի
հետ լերգում ելին ու գտվում մեր կողմովի ու
բամբակի հերոսներին:

Ուշականի ձորաբերանի վոլորապտույտ ճա-
նապարհին մեքենավարը հանկարծ կանգնեցրեց
ավտոն և հայտարարեց, վոր «մեքենան փշա-
ցել է, այստեղից այն կողմ գնալ չենք կարող,
շուա արեք՝ իջեք»:

Մենք ծանրոցներս շալակած, տուրխտա-
կան գավազանները ձեռքներիս մտանք Ուշական
և առանց ժամանակ կորցնելու՝ հետիոտն դի-
մեյինք դեպի Աշտարակ, վորպեսզի հանդիպենք
Յերեանից մեկնող խմբին: Ծանապարհին մեզ
գլխավորում ելին ավանակները բարձած կու-

խողովները և աշխատավոր մենատնտեսները, վորոնք զամբլուղները, թաշկինակները և կողովները լցրած քաղցր խաղողով, տանձ ու խնձորով՝ այգիներից վերադառնում ելին տուն... Նրանցից լետ չեյին մնում մատղաշ անասունների և գառների շարանները, վորոնց լետեից լերգով վազում ելին դպրոցական հասակի լերեխաները:

Արարատյան ընդարձակ դաշտում ա՛ռաւիւն աչդ որերին բանջարանոցների և այգիների հասունացած մրգերը վողողում ելին շրջանային կոլխոզ շուկաները և իրենց բազմատեսակութեամբ ու առատութեամբ դեպի իրենց ելին բերել Արագածի լանջերում ապրող պողազուրկ գյուղերի աշխատավորներին, վորոնք լերկանիւ և քառանիւ սալերին բարձած Արարատյան ընդարձակ դաշտի արգավանդ հողերից ստացվող՝ Սուլթանի, Սաղախլուլի, Արտաշարի, Ճարճառի, Շալախի ծիրանի, շաքարի քաղցրութեամբ ձմրուկի, սելսի և դալար վարունգների պարկերը, կամ արեից կարմրած քաղցրահյութ խաղողի ու սալորների կողովները, մեկը — մյուսի լետեից շարված՝ ինչպես քարավան, առաջ ելին գնում դեպի Արագածի լանջերը, իրենց հետեից թողնելով անիվների գծած հետքերը:

Արևն իր վերջին հրաժեշտն եր տվել Աշտարակի բարձր կտուրներին ու սարերի կատարներին, աշխատանքից վերադարձած աշխատավոր գյուղացիներին և իր կարմիր ճառագայթները կամաց-կամաց բարձրացնում եր դեպի մոտակա բլուրներից լերկացող Արալի (Ծաղկեվանք) և Արադածի լեռան լանջերին լեղած բարձունքները, վորոնք այդ լույսի տակ մի սքանչելի տեսարան ելին ներկայացնում: Ինչպես այժյամբ լեռներում, մեր տուրիստները ձրգտում ելին թափառել այդ բնական տեսարանների մեջ:

Յերևանից մեկնող խմբերն Աշտարակից արդեն անցել ելին, և մենք ստիպված կրկին հետիոտն շարունակեցինք մեր ճանապարհը:

Մեր տուրիստներն առանց հուսալքվելու, համառությամբ առաջ ելին գնում:

Գիշերային լուռության մեջ մեր լերդի ձայնը գնում եր հեռու, շատ հեռու, ձայնակցելու ձորերում քչքչացող ջրերի և մթուժյան մեջ խրճուղու վրա մեզնից բավական հեռու գնացող բրիչկայի անխմբի ձայներին, վորոնք միախառնվելով մի գմալեցուցիչ ու դուրսիչ տպավորություն ելին թողնում լսողների վրա, իսկ այդ մեր տոկուն տուրիստներին ավելի ու ավելի լեր վոգեկորվում:

Գիշերալին մթության մեջ լսվում եր քիչ հեռու ձորակով անցնող Քասախ գետի քշփշոցն ու խշխշոցը և նրա շրջապատի բարձր բլուրների կատարից վայնասուն արձակող չարագուշակ բվերի և ծղրիղների ձայնակցությունը:

Լուսինն անցավ Արագածի լեռեր հանգրստանալու, ընդարձակ լեռնակամարում թողնելով անթիվ ու անհամար աստղերը: Մեր տուրիստներն առանց ընկճվելու հասան Արտաշավան գյուղը:

Մեզ հետ լեկող լերեք տուրիստուհիները գրեթե քայլելու անընդունակ էին դարձել, փոքրիկ խորհրդակցությունից հետո վորոշեցինք գյուղի ծայրերի կալերից մեկում մի փոքր հանգրստանալ և ապա շարունակել մեր ճանապարհը...

Մեր հոգնած տուրիստները սկսեցին մեկը մյուսի հետևից քաղցր նիրհել փափուկ անկողին հանդիսացող՝ կալում փռված ցորենի քլուլաշի մեջ... Հազիվ թե մեկ ու կես ժամ հանգստից հետո առաջ շարժվեցինք:

Գիշերալին մթության մեջ, աստղերի ադողտ լույսի տակ, նորահարսի պես մշուշի քողով ծածկված իրար հետևից գալիս անցնում էին դեպի Ղազնաֆար տանող ճանապարհի մոտերքը շարված Ղոթուր, Ափնագեղ, Բաղարջուղ, Բլխեր, Շիրաղալա և այլն գյուղերը...

Գիշերը կամաց կամաց անհետանում էր իր հետ տանելով Թանձր մշուշը: Յերկնակամարում լողացող անթիվ աստղերը մեկը մյուսի հետևից անհետանում ելին մեր աչքից:

Արեգակը նորահարսի պես նոր էր բացել իր ջերմադատ լերեսը, չերբ մենք մտանք Ղազնաֆար և ուղևորվեցինք դեպի դպրոցը, վորի դռների մոտ լվացվում ելին քնից նոր արթնացած՝ Յերևանի տուրիստները: Նրանք ուրախ և աշխուժ վոգեվորությամբ դիմավորեցին մեզ, և յերբ նրանք տեղն ու տեղը ծանոթացան մեր անցած գիշերալին հետիոտն ճանապարհորդությանը (40 կրմ.) բոլորը միաբերան մեզ անվանեցին «իսկական ու համառ տուրիստներ»: Իսկ Հայ կինոյի նկարիչները վորսացին այդ մերձեցման մոմենտն ու սկսեցին նկարահանել...

Վերջապես մենք միացանք Յերևանի լավագույն տուրիստներին, վորի ղեկավարներն ելին վորձառու տուրիստ ընկ. Զ. Կորկոտյանը և պրոֆեսոր Քալանթար Աշխարհեկը: Նրանք ուշացրին արշավը և թույլ տվին մի ժամի չափ մեզ հանգստանալու:

Սկսվեց արշավը: Մենք կամաց-կամաց անցանք Լուսաղբյուրի ձորը, ուր և ճշտեցինք մինչև այժմ սոսկ լենթադրությամբ գիացած Շիրադալայի քարածխի հետքերը: Այստեղ գտնու-

վում եր տոհմային հասարակարգից մնացած՝ հագին քարերից շարված կիսավեր բերդը, վորի մոտերքը նկատվում եր արհեստական առուների հետքեր։ Այդ նույն ժամանակաշրջանի և նույն կառուցվածքով մի բերդ ել կար Ղազնափարի ձորում, վորը կոչվում եր Ամասի բերդ։ Այդ բերդի մասին մանրամասն բացատրություն ե տալիս պրոֆ. Աշխարհբեկը։

Համառ քայլերով առաջ ենք գնում դեպի Լեսսինգ լիճը։ Ճանապարհին մեր յուրաքանչյուր քայլափոխին աջ ու ձախ փախչում ելին անթիվ մորեխներ՝ ինչպես վտանգի լենթարկված, խուճապի մատնված փեթակի մեղուներ։

Վալադի առաջնորդությամբ սկսեցինք կամաց-կամաց թավիշ կանաչների վրայով ու դեմի ցանքսերի միջով բարձրանալ դեպի Չոփկ աղբյուրը, վորի քաղցրահամ և սառը ջուրը մոտ մի մետր բարձրությամբ, թափվում ե քարերի վրա ու ձայն բարձրացնում, հենց այդ պատճառով ել կոչվում եր Չոփկ աղբյուր, չնայած վոր ջուրն այնքան ել շատ չեր։

Աղբյուրի լեզերքի թավիշ կանաչների մեջ մի փոքր հանգստանալուց և ճաշելուց հետո սկսեցինք առաջ շարժվել դեպի նախկին Ամրոյի լիճը, վորն այժմ կոչվում ե Լեսսինգ լիճ։ Դեռ առաջ չելինք շարժվել, լերբ Յերևա-

նի խմբից Վարսիկը, վորին մենք «մինուճար» ելինք կանչում, վորովհետև Յերեանի խմբի միակ աղջիկն էր, հանկարծ նկատեց խորհրդա-
լին հսկա արծվին, ողանալին, վորը կտրելով Սրարատյան գաշտավայրը՝ անցնում էր մեզնից
ներքև, Ապարանի հովտով. հաղիվ էր լավում
նրա պրոպելլերի շռինդը: Մենք ավելի բարձր
ելինք քան սավառնակը:

Արևը կամաց կամաց մոտենում էր իր հան-
գըստարանին: Մնում էր վերջին բլուրը, վոր
բարձրանալինք ու իջնելինք Լեսսինգի ափը...
Տուրիստներից մի քանիսի դեմքին նկատվում
էին հոգնածության նշաններ... Մենք սկսե-
ցինք ոգնել մեր հոգնած ընկերներին՝ վերցնե-
լով նրանց ծանրոցները և թեանցուկ արտօժ,
լերդ ու կատակով առաջ գնացինք: Մի քանի
րոպեից հետո արդեն այդ բարձրության գա-
գաթին ելինք, և մեր առաջ բացվեց մի սքան-
չելի տեսարան: Մայրամուտի վոսկեգույն շողե-
րն անդրադարձել էին լեռնակամարի վրա՝
աալով նրան վոսկե շղարշի գույն, վորի լույսի
տակ վխտում էին քարափների լերգիշ կաքավ-
ներն ու լորերը, և այդ բոլորն ի մի խմբվելով՝
սկսեց ավելի վոգևորել մեզ, և մենք արագ լեր-
գելով մոտեցանք լճափին:

Սկսեցինք լվացվել և խմել այդ լիճը թափվող՝

կարկտի սառնությունն ունեցող առվակի քաղց-
րահամ ջուրը: Սկսվեց յերեկոյան մեր ընթրիքը,
վորը դեռ չեցինք վերջացրել, յերբ հանկարծ
մեր հորիզոնը պատեցին անձրևաբեր մթին ամ-
պերը, վորոնց ծալքերի տակից մերթ ընդ մերթ
ուժգին փայլատակում եր կայծակն ու իր շլա-
ցուցիչ լույսով լուսավորում հսկա քարակույտե-
րն ու կապույտ լիճը ու այդ լեռնային ամայի
տարածությունը լցնում եր ահռելի ձայնով.
սկսեցին կաթկթալ անձրևի խոշոր կաթիլները:
Կիսատ թողինք մեր ընթրիքը և սկսեցինք նա-
խամարդու պես մեզ համար պատասպարան փրնտ-
ռել, սակայն չգտանք և վոչ մի քարանձավ:
Սկսեցինք պատրաստել հովվական քարաշաբ
տնակներ՝ ծածկելով ադեալներով ու վերաբ-
կունքով: Մի քանի լոպեչի ընթացքում պատ-
րաստեցինք 7 այգալիսի վրաններ, վորտեղ «պա-
տըսպարվեցինք» լեռնային յուրահատուկ ջրա-
ռատ, հորդ անձրևից... Այբուջ գիշերն այգալե-
կծկված՝ անցկացրինք տեղացող անձրևի տակ:
Գիշերային թանձր խավարի միջից լսվում եին
հարևան տնակներից «մինուճար» Վարսիկի, իսկ
մեր տնակից՝ մեր լեռնակ Լիլլու, Թամարի ու
Յերմոնիայի լերդի ձայները, վորոնց ձայնակ-
ցում ելին ծխախոտից ու լեռնային սառը ո-
դից խոպոտած ձայներով տղաները, սկսվում է
փոխադարձ հյուրագնացություն անետուն:

Բոլորը թրջված են:

Արևելքն սկսեց զարդարվել վարդազույն
թավիշ շղարշով, վորի հետևից ամոթխած հարսի
նման զաղտագողի դուրս հանեց իր գեմքը արե-
գակն ու իր շողերով սկսեց չորացնել ու տա-
քացնել թրջված տոկունն ու համառ տուրխա-
տներին:

Ավարտեցինք մեր ուսումնասիրությունը և
սկսեցինք առաջ շարժվել. մինչ այդ՝ կինո նը-
կարիչները նկարահանում ելին մեր հետազո-
տությունները, գիշերային ոթևանները, լիճը,
բնական գեղեցիկ տեսարաններն ու լողացող
տուրխատներին:

Ձրաբերանին, լճակների հովտում մաշրու-
տի դեկավար ԿՈՐԿՈՏՅԱՆԸ հայտարարեց. ովքեր
ցանկանում են հյուսիսային ամենաբարձր գա-
գաթը բարձրանալ, թող մեզնից բաժանվեն և
գնան այս կողմից դեպի խառնարանը—այնտե-
ղից գագաթը. իսկ ովքեր չեն ցանկանում բարձ-
րանալ գագաթը, թող մեզ հետ շարունակեն
ճանապարհը Մխով աղբյուր՝ վորտեղից կանց-
նենք Արագածի խառնարանը և կսպասենք իջ-
նողներին:

Խմբից անջատվեցին 8 տուրխատ, վորից 5-ը
Յերևանի, իսկ 3-ը Վաղպատի խմբից: 8
տուրխատները նպատակ ունենալով արշավել ա-

մենաբարձր գաղաթը, այժմանի պես ցատկոտե-
 լով և Արազածի մասին անցյալի հուշերը պատ-
 մելով՝ առաջ ելին գնում բազմապիսի հսկա քա-
 րակույտների կամ խճանման մանր քարերի
 կույտների վրայով ու ձորակի կանաչապատ հո-
 վիտներով դեպի հյուսիսային բարձր գաղաթը։
 Ամառային արեգակի ջերմառատ շողերը հանդի-
 պելով ձորի լեռ քարակույտերին՝ անդրա-
 դառնում ելին ու ձորը լցնում շնչահեղձ ողով...
 Տուրիստ ջրվեժի մոտ սենք վոլորապտուկտ նեղ
 արահետով յերբեմն ձյունապատ դաշտերով ու-
 չերբեմն ել քչքչացող և դեպի ձորը վազող առվակ-
 ները կլանող քարակույտների վրայով համառու-
 թյամբ մագլցում ելինք վեր... Վերջապես հասանք
 հյուսիսային ամենաբարձր և հարավ—արևելյան
 գաղաթների միջև ընկած կամրջակին, ուր մի
 փոքր հանգստանալուց հետո սկսեցինք դեպի
 վեր մագլցել... Արեգակը կամաց կամաց անց-
 նում եր Արաքատի գաղաթի արևմտյան կողմը։
 Լեռնային ողը գերծ եր դաշտային խեղդող տո-
 թից ու վառակիչ խառնուրդներից. չուրաքան-
 չուր տուրիստ կամ առողջություն փնտռող մար-
 դը պետք ե ամառային ամիսներին լինի Արազա-
 ծի վրա, շնչի նրա առողջարար, թարմ, թթվածնով
 ոգոնացած ողը ու խմի քաղցրահամ և սառնորակ-
 բլուրավոր աղբյուրների ջրերը, լսի քարափնե

րից յերգող կաքավների ու լորերին ներդաշնակ համերգը և զմայլվի այդ պահին:

Վերջապես 4—5 ժամ համառությամբ մագրլցելուց հետո ոգոստոսի 19-ին մեր տոկուն տուրիստներն աստղաձև արշավի խմբերից առաջինը նվաճեցին Արագածի հյուսիսային ամենաբարձր 4096 մետր բարձրութունն ունեցող գագաթը: Մեր առջև բացված եր մեծ և փոքր Կովկասի լեռնաշղթաներով ձգված ընդարձակ հորիզոնը, շրջապատված արևելյան կողմից Գեղամա լեռնաշղթայով, հարավային կողմից՝ Մեծ և Փոքր Արարատով: Արևմտյան կողմից սրածերպ Կողբի լեռնաշղթայով և հյուսիսային կողմից՝ Փամբակի լեռնաշղթայով, Վորոնք իրար հետ միացած՝ մի մեծ ավազանի տպավորութուն են թողնում... Դեպի հյուսիս—արևելք Գեղամա լեռների միջից մշուշապատ քողը լերեփին կապույտին եր տալիս Սևանա լիճը... Հեռու մառախլապատ հորիզոնում լերևում եր Շիրակի ընդարձակ դաշտը, վոր գալիս վերջանում եր Արագածի ստորոտում, Մանթաշի ձորի կանաչագարդ հովտում...

Հեռադիտակի ապակիները հեշտությամբ մեզ մոտեցնում ելին Յերևանի ու Լենինականի շրջապատում աշխատող գործարանների ծխնելույզներից բարձրացող թանձր ծխի քուլաները և Յերևանից դեպի Լենինական գալարուն իժի

նման ձգվող լերկաթուղու վրայով քրտնաթոր
ու հեալով, սև ծուխ արձակելով սլընթաց սլա-
ցող շոգեշարժը:

Կազմեցինք փոքրիկ արձանագրութիւն՝ նշե-
լով բարձրացող 8 համառ տուրիստների անուն
աղգանունները, վորտեղացի լինելը, բարձրա-
նալու նպատակը, գնելով մի դատարկ փամ-
փուշտի մեջ՝ տեղավորեցինք գազաթի սրածե-
քարերի արանքում և այդ գազաթի աննկարա-
գրելի տեսարանում նկարվելուց հետո, սկսեցինք
կամաց կամաց իջնել:

Հենց խառնարանի մոտ լեղած լողջուրներից
սկիզբ եր առնում մի գիժ գետ, վորը մեծ ջրը-
վեժներով վազում եր դեպի Գեղհովիտի կիրճը:

Այստեղ, Արագածի հրաբխալին խառնարա-
նում, յուրաքանչյուր հետաքրքրվող կարող է
գտնել մաքուր և ինքնածին ծծմբի փոքր տա-
րածութիւն, վորտեղ ինքնածին ծծումբը լերե-
վում է տանիքների ջրթափներից կախված սառցի
լուլաների նման:

Մառնարանից մի կիլոմետր ցած իրար
հաջորդելով գահավիժում են 3 ջրվեժներ, վո-
րոնցից միջինը մոտ 150 մետր բարձրութիւնից է
ցած թափվում, իսկ 1-ինը և 3-ը՝ 50—60 մե-
տրը բարձրութիւնից: 2-րդ ջրվեժն այնքան սը-
րընթած եր թափվում, վոր ջրի մուկեկունքը

վորպես ծուխ կամ փոշի, մեկից—լերկու մետր բարձրանում ելին ողի մեջ և նորից իջնում ջրի վրա. առաջին իսկ հալացքից կարծես թե ծուխ եր բարձրանում այդ հսկա ջրվեժից: Գեղհովտի գետն են թափվում մի քանի վտակներ, վորոնք սկիզբ են առնում նրա լերկու կողմը գտնվող բարձր սարերի ձյունապատ գագաթներից, վորոնք իրենց մեջ պարունակում են հանքային զանազան բաղադրություններ, ինչպես լեռկաթ, ծծումբ և այլն: Գեղհովտի կիրճում կարելի չե գտնել Արագածի քարերի բոլոր տեսակները:

Արևն առդեն թագնվել եր արևմտյան գագաթի հետևը, և լերեկոյան սառը քամին միանում եր ջրվեժից թափվող ջրի սառը հոսանքին և ամբողջ կիրճը լցնում սառը քամով: Հենց այդ պահին եր, լերը մենք անսպասելի կերպով հանդիպեցինք մի քարաժայռի, վորտեղից կարելի չե միայն թոկերով կապվել և իջնել հովիտը, սակայն մենք այդ հարմարությունը չունեինք. կամ պետք ե վերադառնալինք և կամ 70—75 աստիճանի թեքությամբ, մոտ 100 մետրը լայնություն ունեցող սառցադաշտից պետք ե անցնելինք մյուս կողմը... Այլապես վոչ մի լեռք չկար: Ստիպված սկսեցինք այդ ահագին սառցադաշտն անցնել, լուրաքանչյուր քայլի հա-

մար տուրխտական գավազանով փորելով փոք-
րիկ փոտնատեղեր. բավական եր մի փոքրիկ
անզգուշութիւն, մի ակնթարթում սառցադաշ-
տից ցած՝ քարակուլտի վրա կհանգչելիր, վոր-
պես մի անշնչացած ելակ: Մեր ընկերներից ՄԱ-
ՄԻԿՈՆԸ, վորն ավելի համառ կամքի տեր եր,
սկսեց քարաժայռի քարերից կախվելով իջնել
ցած. հաղիվ 4—6 մետր իջած լինելը, չերբ աղա-
ղակեց՝ «այլևս ճանապարհ չկա»: Վոչ մի հնա-
րավորութիւն չունելինք նրան վեր բարձրաց-
նելու. միայն խորհուրդ տվինք, վոր մոտենա
սառցադաշտին, մեզ նման սառադաշտը կոտրի
և անցնի. բայց հաղիվ եր նա մի քանի քայլ ա-
ռաջ անցել, չերբ սալթաքեց ու գոռալով գլոր-
վեց դեպի ձորը... Մենք ապուշ կտրած, քարա-
ցած՝ դիտում ելինք ալդ վերահաս պատահարը...
մի քանի վայրկյանից հետո ձորակի խորքում
սառցադաշտի տակ քարակուլտերի վրայից հա-
զիվ լսելի ձայնով կանչեց՝ «յես վողջ եմ»:

Վերջապես մենք ևս անցանք ալդ սառցա-
դաշտը և սկսեցինք կամաց-կամաց իջնել ձորը,
ու նորից բարձրանալ, անցնել բարձրավանդա-
կը: Արեգակը վաղուց իր վերջին շողերը թազ-
ցրել եր արեւմուտքում, և մեկը մյուսի հետեւից
սկսեցին փայլփլել ընդարձակ հորիզոնում ան-
թիվ ուանհամար աստղեր, իսկ բարձր սարածերադ

դադաթներին ու ձորակի ջրերին նորից վողջու-
նի լեր դուրս լեկել իննորյա կաթնա-
գուլն լույս արձակող լուսինը, վորի լույսով
հնարավոր չեր շարունակել այդ քարակույտերի
վրայով բարձրացող ճանապարհը:

Գիշերային փշող քամուց և մերթ-մերթ
կաթկթող անձրևից պատասպարվելու համար մենք
սկսեցինք ծալքավոր քարակույտերի մեջ քարան-
ձավ վորոնել, վորը շատ շուտով գտանք ու
սկսեցինք շոգից փախչող գառների նման խըմբ-
վել այդ փոքրիկ քարանձավի առաջ: Փոքր հան-
գստից ու ընթրիքից հետո սահմանեցինք մե-
կական ժամ հերթապահութիւն, զենքի փոխա-
րեն հերթապահ պահակի ձեռքը տալով ժամա-
ցուլցը, տուրխտական դավադանը և դանակի մե-
ծությամբ վորսորդական դաշուլնը, վորով ար-
թուն պահակը պետք է հսկեր իր քնած ընկեր-
ներին-տուրխտներին: Այսպես շարունակվեց
մինչև վերջը:

Լուսինը վաղուց անհետացել եր՝ յերկնա-
կամարում թողնելով բազմաթիվ աստղեր, վո-
րոնց ադրա լույսը չեր լուսավորում ձորակը:
Չորը լցված եր սև ծխի նմանվող թանձր խա-
վարով, և շրջապատում չեր լսվում վոչ մի ձայն,
վոչ մի ջուկ... Հանկարծ հերթապահը հրելով
սկսեց արթնացնել մեզ. «Տղերք, շուտ արեք,

վեր կացեք, դալները ձորից դեպի մեզ են ար-
շավում. տեսեք տեսեք՝ ինչպես են փալառակում
նրանց կրակոտ աչքերը»։ Իսկապես դիշերային
խավարի մեջ փալկվում ելին մի խումբ գիշատիչ-
ների պեծին տվող աչքերը. կարծես հեռվում
մի խումբ մարդիկ ծխախոտ ելին ծխում։

Իսկույն վոտքի լեւանք, ինչպես ռազմիկ-
ները վտանգի պահին, սկսեցինք նախամարդու-
պես պաշտպանութւան միջոցներ փնտռել—գոռալ,
շվացնել, վորսորդի շան նման վոռնալ կամ հորդո-
րել շներին, վորպես թե հարձակում են գոր-
ծում։ Գալները սկզբում կանգնեցին և կարծես
պատրաստվում ելին փախչելու, սակայն հակա-
ռակը լեզավ. նրանք զգացին մեր անդեն լինելը
և սկսեցին համառ քալներով բարձրանալ մեր
բարձրավանդակը... Մենք միաբերան գոռացինք
ու սկսեցինք քարեր գլորել դեպի ցած, վորը
հանապարհին դիպչելով քարերին՝ մի չլսված
զղրղչուն եր բարձրացնում, ալդ գղրղչունը մի-
անալով մեր արձակած ձայներին՝ ձորը լցնում
եր գարհուրելի գոռում—գոչումով։ Այս անգամ
մենք հաղթեցինք գիշատիչներին և սկսեցինք
պատմել մեր հուշերը նման դեպքերի մասին...

Շատ չանցավ, սկսվեց արշալույսի՝ դանա-
կի պես կտրող սառը քամին, վորից սկսեցինք
սմենքս ել դողալ և կուչ գալով խմբվել. սակայն

այս ևս չողնեց, սկսեցինք մեկը մյուսի հետե-
վից արել մեզ մոտ լեղած թերթերը, բայց լերք
վերջացավ թղթի վերջին կտորը, նորից սկսե-
ցինք դողալ ու ավելի համախմբվել: Մատդերը
կամաց-կամաց անհետանում էին, այլևս հնա-
րավոր չեր դիմադրել փշող սառը քամիներին:
վեր կացանք և սկսեցինք կանգնած դորամասի
նման քայլել:

Յերբ նկատելի դարձան քարակույտերի մի-
ջից անցնելու լերիզանման կաժանները, սկսե-
ցինք կամաց-կամաց բարձրանալ հարավային գա-
գաթի լանջը և դեռ չեչինք հասել գագաթը, լերք
նորից մեզ վողջունեց արեգակն իր ջերմառատ
կարմիր շողերով: Հենց այդ գեղեցիկ շողերի և
հյուսիսային գագաթի լանջի ծալքավոր քարա-
կույտերի դուլթիչ տեսարանում սկսեց լուսանը-
կարել խմբի ղեկավար Դարբինյանը: Բարձրա-
ցանք գագաթը, և մեր առջև նորից բացվեց
Արարատյան դաշտի ընդարձակ տեսարանը, մի-
այն այն տարբերությամբ, վոր այս անգամ մեր
վոտների տակ փռված եր կապույտ ու ծիծ-
ղուն Սև լիճը և իր ափից քիչ վերև կանգնած
տեխնիկայի վերջին խոսքերից մեկը՝ հանդիսա-
ցող ոդերեվութաբանական կայանը: Մենք
կամաց-կամաց չինգիլ քարակույտերի վրայով
իջանք Սև լիճը, վորտեղ դեռ քնից չեչին արթ-
նացել կայանի աշխատակիցները:

Յերկհարկանի շենքի դռների մեջ լերևաց
ողակայանի ոռոս աշխատակիցներինց մեկը՝ Մենք
մոտեցանք նրան, բարեկեցինք և սկսեցինք հարց-
նել մեզնից բաժանված և Արթիկի շրջանից
յեկող խմբերի մասին։ Նրա կողքին, դռների
մեջ լերևաց մոտ 15 տարեկան դեռահաս մի ոռոս
սրիորդ, վորի կապույտ աչքերը նմանում էին
լճակի վճիտ ջրերին, ուր գիշերները լողում էին
անթիվ աստղերը։ Նա իր հոր հետ ապրում էր
այդտեղ։ Նա հայտնեց, վոր մեկ որ առաջ այս-
տեղից անցել են Արթիկի տուրիստները, իսկ մեք
ընկերները գեռ չեյին լեկել... մի քանի
խոսք փոխանակելուց հետո նա մեզ հրավիրեց
ներս և կարգադրեց թեյի պատրաստություն
աեսնել։ Յես իսկույն վերհիշեցի անցյալ տար-
վա դեպքը, թե ինչպես այստեղ ապրողներն
անընդհատ ռադիոգրում էին Յերևան, վոր ի-
րենց համար կենսամթերք տեղափոխեն։ շնորհիվ
կարմիր սովառնորդների ցույց տված հերոսական
ոգնության, նրանք կարողացել էին հաղթահա-
րել ամեն մի դժվարություն։

Հանկարծ բաց դռներից լերևաց դեպի մեր
կողմը լեկող լեզների, ավանակների ու ձիերի
մի փոքրիկ քառավան, վորից մի քանի քալ ա-
ռաջ աշխուժ քալերով գալիս էին Յերևանի և
Մոսկվայի համալսարանի դոցենտները, վորոնք

եկել ելին սևումն ասիբելու արեգակնային լե-
րեույթներն Արագածի վրա: Վեր կացանք, սկը-
սեցինք ոգնել նրանց՝ այդ փոքրիկ քարավանով
բերած բեռներն իջեցնելու և տեղավորելու:

Արևը կամաց-կամաց մոտենում եր միջո-
րեականին, յերբ մոտակա բարձունքներից լսվեց
մեր սւշացած ընկերների լերգի ձայնը. մենք իս-
կույն վերկացանք և սկսեցինք դիմավորել նրանց
ու պատմել մեր անցած դժվարին ճանապարհի ու
դարհուրելի գիշերվա մասին ու հարց ու փորձ
տնել իրենց վնդաբեր լինելու, տեսածների ու
անցկացրած որվա մասին: Ամենքն ել մեծ վո-
դեղուրով լցամբ ու պատկերավոր պատմում ելին
իրենց անցկացրած տեղերի ու տեսածի մասին:
Սակայն մենք հպարտ ելինք և ուրախ, վորով-
հետև նվաճել ելինք ամենաբարձր գագաթը ու
տեսել նրա բնական հարստութուններն ու ան-
գնահատելի տեսարանները: Կեսուրից հետո մեք
ամբողջ խումբը լսեց ոգերևութաբանական կա-
յանի վարիչի բացատրութուններն իրենց կատա-
րած աշխատանքների ու փորձերի արդյունք-
ների մասին, նրանք փորձել են լճի ափին տ-
նեցնել դաշտավայրի մի շարք բանջարեղեններ,
սակայն դրական արդյունքի չեն հասել, վորով-
հետև գիշերները ցուրտ ե լինում և հաճախ
կարկուտ կամ ժամանակից շուտ ձյուն ե գա-
լիս և փչացնում այդ բույսերը:

Յերեկոյան թելից ու ընթրիքից հետո պատ-
րաստվում ելի հանգիստ քնելու, վորովհետե
3-րդ գիշերն եր, վոր կանոնաւոր չելի
հանգստացել: Հանկարծ բացվեց դուռը և ծղո-
տե գլխարկները գլխներին, գաւազանները ձեռք-
ներին, գոգոռալով ու լերգելով մտան Ապարանի
հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը բարձրացող
8 լավագույն տուրիստները, վորոնք գագաթում
պետք և թողնելին Հանրապետական Խորհրդի
գրոշը: Սկսվեց մի ալնալիսի մերձեցման լերե-
կո, վորը կարծես մի քանի տարի իրօր չաե-
սած հարազատներ ելին իրօր հանդիպում: Այդ
վոգեվորութլամբ աղջիկները աղաների ձալ-
նակցութլամբ սկսեցին գեղգեղել ու գովել Ա-
րագածի բնութլունը, աղբլունները, ձորերը,
հնութլուններն ու հանդերը: Յերկար ժամանակ
մերթ-ընդմերթ սենյակի մթութլան մեջ գաղ-
տագողի սրախոսում ելին և սենյակը լցնում
ընդհանուր ծիծաղով: Վերջապես սկսեցին մեկը
մյուսի լետեից քնել, և սենյակում լսվում եր
միայն քնածների մշմշուն շնչառութլունը և դրը-
սից ու դռան արանքից սուլող քամու ձայնը:

Արշալուսի կաթնագույն լույսը դեռ նոր եր
լուսամուտներից ներս թափանցել, չերբ սենյակը
լուսամուտից լուսավորվեց ամպերի փալլատա-
կումից և շատ չանցած, լսվեց նրա զարհուրելի

դղրդյունը, փորը մի քանի անգամ կրկնվելուց հետո սկսեց տեղալ կեռասի մեծության կարկուտ և թակել թիթեղած տանիքը, դուռը և լուսամուտները: Շատ չանցավ, ամբողջ մեր շրջապատը ծածկվեց մոտ 3 սմ. հաստատությամբ կարկուտի շերտով:

Ինչպես մյուս որերին, դեռ արևը չեր լերեվացել լերկնակամարում, լերը մենք սկսեցինք վեր կենալ, հավաքել մեր բոլոր իրեղենները, փոքրը խորհրդակցությունից հետո սկսեցինք իրաք ձեռք սեղմել, հաջողություն ցանկանալ միմյանց և բաժանվել իրարից: Վաղարշապատի խումբը բաժանվելով 'նրանցից' շարունակեց ճանապարհը դեպի Ամբերդի ձորը, իսկ կինո-նկարիչները նկարահանում ելին մեր բաժանումը:

Հասնում ենք հին ուրարտական ջրանցքների սիստեմին—12 առուններին (բանդերին), փորոնք մինչև այժմ ել ջուր են տալիս տարբեր գյուղերի: Մենք շարունակում ենք վայրեջքը:

Այն տեղերը, ուր անցյալում արածում ելին խաների, բեկերի ու իշխանների հոտերը, այժմ փռված են կոլխոզների անասնապահական ֆերմաների բազմազույն ու անթիվ ժոշխարների, խոշոր լեղջուրավոր անասունների և մատղաշների հոտերը:

Ձորակի լերկու կողմի բարձրավանդակները

գորդարված ելին բազմագույն ու բազմապիսի
ժողովկներով ու կանաչներով, վորից բուրոյ
բուրմունքը լցնում եր այդ ընդարձակ տարածու-
թիունը և արբեցնում այդտեղի պարվորներին:
Վերջապես ձորակի ձախ ափից բարձրացող վո-
լորապտուկտ նեղ արահետով բարձրացանք բարձ-
րավանդակի գագաթը, ուր մեր առաջ ցցվեցին
Սմբերդի գորշ պարիսպները, վորոնք կեսոր-
վա արևի ճառագայթներից հուրհրատում ելին
ինչպես հացագործի թոնրից բարձրացող հուր-
հրանքը: Մենք կամաց-կամաց մոտեցանք այդ
գարավոր հրեշին և լերը անցանք կամարածածկ
դռներից, մեր առջև բացվեց բերդի ամբողջ
տեսարանը:

Բերդը պատսպարված եր Սմբերդի և Ար-
խաշենի ձորերի միացման բաշին, վորի արևել-
յան կողմով կտրում անցնում եր Արխաշենի ան-
տնցների ձորն իր քչքչան սառը ջրով:

Առաջին իսկ հալացքից լուրաքանչյուր հե-
տաքրքրվող կարող եր տեսնել այդ բերդում ապ-
րած իշխանների պալատը, բաղնիքը, գեպի ձո-
քը տանող ստորերկրյա ճանապարհը, վանքը և
մեկ—յերկու մետր հաստությամբ հսկա քարերից
շարված ամրոցի պատերի հետքերը, վորոնց
շուրջը կան բազմաթիվ գերեզմաններ: Ու մենք
լերկար ժամանակ պարսպի կատարին, կանգ-

հասած խորատուզված՝ վերհիշում ելինք այդ բա-
լորը և ուսումնասիրում թե ինչ պայմաններում են
տուրել ու մեզ սնել մեր նախնիներն ու հալոները։
Արևը կամաց-կամաց գլորվում եր դեպի արև-
մուտք։ Հեռվում Արխաշենի աջ ափին լեռնում
ելին մենատնտես սարվորների հատ ու կենսա-
վրանները, վորոնց մոտ կանգնած ելին մի քանի
անասուններ։ Իսկ բերդից դեպի հարավ, ձորի
աջ ափի կանաչադարդ բարձրավանդակը ծփում
եր մեծ ու սպիտակ վրաններով, վորոնց տակ
ապրում ելին խորհանտեսության և կոլխոզների
հովիվներն ու սարվորները։ Դեպի Արխաշե-
նաձորը տանող կամարածակ դռների միջով
կամաց-կամաց վոլորուն ճանապարհով իջանք
ձորի հովիտը, հետո նեղ և վոլորապտուկտ ճանա-
պարհներով բարձրացանք ձորի ձախ ափը և խորա-
տուզված Ամբեղդի անցյալի հուշերի մեջ՝ կա-
մաց-կամաց մոտեցանք Արագածի անտառներին,
վորոնց հանգստացուցիչ ստվերների տակ սկսե-
ցինք լեռգել, թռչկոտել և կատակներ անել։

Արևը մոտեցել եր արևմուտքին, և նրա այրող
շողերն անզոր ելին դարձել, լերը մենք մտանք
Խաքուլ գլուղը, ուր առաջին անգամ մեզ դի-
մավորեցին կալում աշխատող ժրաջան ու հար-
վածային կոլխոզնիկները։

Արևն արդեն մայր եր մտել, լերք մենք

մտեցանք Բյուրական գլուղին: Արոտից առնե-
կին վերադառնում անասունների հոտերը: Մենք
հաղաթանակող զինվորի նման հալարտ ու համաս-
քալներով գլուղ մտանք և մեր քալներն ուղ-
ղեցինք դեպի դպրոցը: Դեռ նոր ելինք
մտել դպրոցի ծառագարդ բակը, լերք մեզ շըր-
ջապատեցին Չելլուակինցիների անվան պիոներ
լագերականները և սկսեցին հարցնել «Արա-
դած գնացող տուրիստները դժգեք եք»:

Վրանի գոռների մեջ լերեվաց լերիտասարդ
գեկավարը: Մենք խկուլն մոտեցանք իրար և
միմյանց ձեռք սեղմելով ծանոթացանք: Նա մեծ
սիրով ընդառաջեց մեզ՝ սենյակ ու լուսավորու-
թյուն տալով. նա հյուրասիրեց մեզ լագերա-
կանների ընթրիքով:

Ուշ գիշեր եր, լերք դուրս լեկա պատըշ-
դամբը՝ լուսնի նուրբ շողերով լուսավորված հե-
ռուները դիտելու: Յես սկսեցի վերհիշել Բյու-
րականի աշխատավորութան սև անցյալը:

Այն վաճառ, վորը մի ժամանակ կեղեքիչ-
ների ու ստրկացնողների աղոթատուն եր հան-
գիսանում, այժմ նրա ճակատին փայլում և
հնության կոմիտեյի գուլքագրման ցուցանակը:
Այն անտառապատ ամառանոցը, ուր ճեմում ելին
եջմիածնի վաճառի կաթողիկոսը և վանականները,
առաջիկա թալանչիներն ու գոպողները, վո-

բոնք ալդ պարտեղի ստվերների տակ վայելում
եյին վանքապատկան գլուղերի աշխատավոր-
ների արյուն-քրտինքի վաստակը, և լերեքմե
չքեր կանանց ներս հրավիրում վորպես ուխտա-
տեղի լեկող ուխտավորի...

Այժմ ալդ անտառապատ շենքում բոլորո-
վին փոխվել ե կյանքը. տարին բոլոր նոր սե-
րունդն ե կրթվում ու դաստիարակվում, իսկ ա-
մառային շոգերին Արարատյան դաշտի կոլխոզ-
նիկների առույգ զավակներն են ճեմում ու
պատրաստվում նոր կյանքով պահելու բոլոր նը-
րանց, վորոնք տարիներ շարունակ զրկված են
լեղել, և ալդ նոր կյանքը տարածել ամբողջ աշ-
խարհում:

Լսվում ե Չելլուսիկինցիների անվան լո-
գերականների նախաճաշի ազդանշանը: Սմեն
կողմից շարքով մարզպնքից վերադարձան պիտ-
ներները և շարվեցին մեծ չինարի ծառի տակ
գրված սեղանների շուրջը և սկսեցին նախաճա-
շել, և ալդ ժամանակ նվագում եր փողային
նվագախումբը:

Յերբ նախաճաշը վերջացրինք, հնչեց հա-
վաքի փողը. բոլոր ողակները շարքերով մտան
դարդարված ու կահավորված լենինյան անկյու-
նը, ուր լեռ և Ալյոշան ծանոթացրինք նրանց

մեր մարշրուտի նախառակներին և նվաճումներին ու յուրաքանչյուր տուրիստի և պիոներների տնելիքներին: Յերբ մենք վերջացրինք՝ պիոներները միաբերան գոչեցին. «Միշտ պատրաստ ենք պատվով կատարելու մեր վրա դրված բոլոր հանձնարարությունները»: Լավեցին նվազախմբի պիոներների ու տուրիստների լեզերը և արտասանությունները: Հետո վերցրինք մեր պայուսակները, շնորհակալություն և հաջողություն հայտնելով միմյանց՝ բուռն վողևորությամբ հեռացանք: Դեռ լերկար ժամանակ իմ ականջին հնչում ելին հայ և թուրք պիոներների դուետների քաղցր ղողանջները:

Մենք գնացինք կոլխոզը, ծանոթացանք աշխատանքներին, տեսանք հացահատիկի բերքի մի մասը, ծխախոտի թաց և չոր պարկերի հըսկա դարսերը, անասունների նոր գոմերն ու գլուղից դուրս հանդիպեցինք ծխախոտի և առվուկտի անծայր դաշտերին, վորտեղ քրտնաթոր աշխատում ելին ժրաշան կոլխոզնիկները:

Արեգակը կամաց-կամաց մոտենում եր միջորեականին ավելի ու ավելի կիզիչ դարձնում իր ջերմառատ շողերը: Մեր խումբը մտավ նախկին բեկական Ագարակ գյուղը: Կեսուրվա այրող շոգից փողոցները գրեթե դատարկվել ելին. միայն առվուկտ բարձած սալլի տակ հեվալով քը-

հում եր լեռնականների գամփուր, վորը մեր վոտ-
նաձայնին թուլեթուլ բարձրացրեց գլուխը, հա-
ղիվ լսելի ձայնով մի քանի անգամ հաջեց և
շարունակեց իր քունը: Մենք առանց ժամանակ
կորցնելու՝ շարունակեցինք մեր ձանապարհը:

Արեգակն արդեն անցել եր Արարատի գա-
գաթից դեպի արևմուտք, և նրա կիզիչ ճառա-
գայթներն սկսել էին մեղմանալ, լերը մեր
խումբը մտավ Ղզլթամուր գլուղը, վորն առաջնե-
րում կոչվում եր Ախթամուր, իսկ այժմ նոր կոչու-
մով՝ Վոսկեվագ: Մենք տեսանք գլուղի լեկեղեց-
ին վորը կառուցվել է 7-րդ դարում և բազմաթիվ
վերանորոգումներով պահպանվել է մինչև այսօր:
Այդ դարավոր պատերի վրա լերեում էին 7-րդ
դարի ճարտարապետության և կուլտուրայի հետ-
քերը, վորոնք խոշոր նշանակություն ունեն մեր
կուլտուրայի պատմության համար:

Այնուհետև մենք անցանք Ախթամուրի փոք-
րիկ լեկեղեցին ու շատ հին բերդը, վորը գտնվում
եր գլուղից դուրս Քասախի ափին, բլրակի վրա:
ձանապարհին մենք հանդիպեցինք կոլխոզի և
«Արարատ» — ի բաժանմունքի արհեստանոցնե-
րին, վորտեղ բանվորները լեռանդուն կերպով
վերանորոգում էին տակառներն ու պատրաստ-
վում քաղցր խաղողի առատ բերքահավաքին...
Փոքրիկ լեկեղեցին գտնվում է մոտ լերեք կի-

լամեաք գլուղից հետու, կառուցված է լեղել
13-րդ դարում: Շնորհիվ իր շուրջը կառարվող
կռիվների և ազգաբնակչության անփուլթ վե-
րաբերմունքի, բոլորովին քարուքանդ է լեղել,
միայն մնում են նրա հիմքից մի մետր բարձր
պատերը: Բերդը կառուցված է լեղել Ուրար-
տացիների ժամանակ. նրա շուրջը դեռ լեռե-
վում են հին գլուղի հետքերը, իսկ բերդից դեպի
արևմուտք Փրանգանոցի, Այարլուլի և Փաթրին-
ջի միջև գտնվող բլրակների վրա կարելի է
գտնել նախասլատական շրջանից մնացած բազմա-
թիվ գերեզմաններ, մեզալիթյան հուշարձաններ:

Այդտեղից՝ հաղթանակից վերադարձող մար-
տիկների պես հպարտ ու լերդելով շարունակե-
ցինք մեր ճանապարհը: Արևը կամաց-կամաց
կողրա սրածալը սարն անցնելով հավաքում եր
իր շողերը և պատրաստվում թագնվելու: Մենք
մտանք նախկին խանական Հաջիդարա գլուղը,
փորն այժմ կոչվում է Այգեշատ, ուր մեզ
գլմավորեցին դասատուները և աշակերտութու-
նը: Մի փոքր հարց ու փորձից հետո Այգեշա-
տի կարմիր և քաղցր խաղողի այգիների միջով,
արևից կարմրատակած խաղողի համր տեսնելով,
առաջ անցանք և Շահումյան գլուղի վրայով
շարունակեցինք մեր ճանապարհը:

Մենք կամաց-կամաց մոտենում էինք Վաղ-

պատին: Վորքան մոտենում ելինք, այնքան ավելի ու ավելի նկատելի լեր գառնում լերեկության խավարի մեջ խորասուզված քաղաքը, վորքանի գնում՝ այնքան ընդարձակվում եր: Կապույտ ու ընդարձակ լերկնակամարում լողում ելին տնթիվ աստղեր, իսկ լերիտասարդ լուսինը պատռելով ամպերի նուրբ ծալքերը, աստղերի հետ լուսավորում եր մեր ճանապարհը. բայց լերբ մոտեցանք քաղաքին, այդ լերկնային լուսը կորցրեց իր զորութլուհը քաղաքի փողոցներում, ռներում և բարձր տանիքների վրա վառվող, Յերևանի հիդրոկայանի ուժով փայլատակող լույսերի ու լուսարձակների առաջ... Վերջապես հպարտ ու լերգելով՝ մեր խումբը կանգնեց քաղաքի լեզրին, իր նպատակին հասած. միմյանց ձեռքսեղմելով՝ սկսեցինք բաժանվել իրարից, հողնածուխան փոխարեն մեզ հետ բերելով Արագածի ամենաբարձր գագաթի նվաճման, նրա գեղեցիկ ու բազմապիսի տեսարանների, հնութլուհների, հանքային ու բուսական հարստութլուհների տպավորութլուհներն ու հավաքածուները:

1. Պրոլետ-տուրիզմի Հանրապետական Սորհրդի
առաջադրանքը 3
2. Քաղվածք ՀԽՍՀ Կենտգործկոմի նախագահու-
թյան նիստի № 26/27 արձանագրությունից 5
3. Քաղվածք Կուլտուրայի Պաշտպանության Ինս-
տիտուտի եքսպեդիցիոն կոմիտեյի արձանա-
գրությունից 7
4. Քաղվածք 1934 թ. սեպտեմբերի 6-ին կայա-
ցած Պրոլետ-տուրիզմի Հանրապետական
Սորհրդի նախագահության արձանագրու-
թյունից 8
5. Վարդան Արիստակեսյան — Արագածի աստ-
ղածե տուրիստական արշավը և լեռնային
տուրիզմի զարգացման հետագա խնդիրները 9
6. Չ. Կորկոտյան — Արագածի աստղածե արշավի
արդյունքները 17
7. Վ. Դարյան — դեպի Արագածի գագաթը 32
8. Գուրգեն Սարյան — դեպի Արագածի հյուսի-
սային գագաթը 40
9. Բուդաղյան. — տպավորություններ Արագածի
աստղածե արշավից 67

RECEIVED
JAN 10 1900
U. S. DEPT. OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D. C.

ԳԻՆԸ 1 ՈՌԻԲԼԻ

7668

ЗВЕЗДНЫЙ ПОХОД НА АРАГАЦ
ГИЗ ССР Армении, Эриван 1986 г.